Rapport

Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner

Erfaringer og eksempler

MILJØVERNDEPARTEMENTET

Leserveiledning til tabellen:

Det er de gode eksemplene fra fylkene og kommunene som er det sentrale i denne rapporten.

Hvert eksempel er knyttet til et fagområde, men de forteller også om prosessene som ligger bak det ferdige resultatet, og hvilke arbeidsmetoder kommunene og fylkene mener har vært vellykket. Gjennom utviklingsprosjektet er universell utforming blitt en integrert del av kommunens og fylkets roller som samfunnsutvikler, myndighets utøver og tjenesteyter.

Mange av eksemplene er sektorovergripende og kunne vært plassert under flere fagområder. Til flere av eksemplene er det knyttet notiser som kan gi ytterligere tips.

Arbeidsmetoder:

Forankring: Metoder for å forankre arbeidet med universell utforming i kommuner og fylker gjennom politiske vedtak, handlingsplaner og godt innarbeidet rutiner.

Kurs og skolering: Metoder for å øke kompetansen om universell utforming gjennom kurs og opplæring

Samarbeidsformer: Måter å samarbeide på som har gitt gode resultater; samarbeid internt, samarbeid mellom ulike instanser og samarbeid mellom ulike nivåer.

Organisering: Ulike måter å organisere arbeidet på: Bygge nettverk, satse på ildsjeler, prosjekt eller ordinær drift.

Roller:

Samfunnsutvikler:
Kommuners og fylkers arbeid med å skape en ønsket samfunnsutvikling gjennom å tilrettelegge for eksempelvis næringsliv eller en sunn livsstil.

Myndighetsutøver: Kommuners og fylkers forvaltningsoppgaver med eksempelvis saksbehandling, veiledning, tilsyn og tilskudd.

Tjenesteyter: Kommuners og fylkers tjenester som er direkte rettet mot innbyggerne i form av for eksempelskoler, barnehager, tannhelsetjenester og kollektivtransport.

Oversikten er ikke uttømmende for arbeidet i utviklingsprosjektet. For flere eksempler vises til webversjonen: www.uu-k1.no

Kommuner og fylker som har deltatt i utviklingsprosjektet for universell utforming K1 2009-2013

Gult: fylker
Grønt: kommuner

Rapport

Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner

Erfaringer og eksempler

Forsidefoto: Astrid Larsen. Tilrettelagte gangbaner i Mímisbrunnr klimapark, Lom.

		Planlegging	Transportsystemer	Frilufts-områder
Arbeidsmetoder	Forankring	**Porsgrunn** Nyttig temadag for politikere		**Rogaland** Steinalderboplass i Randaberg mer tilgjengelig
	Kurs og skolering	**Nord- Trøndelag** Kompetanseheving på mange arenaer **Møre og Romsdal** Grundercamp om universell utforming	**Østfold** Nettbasert sjåføropplæring - både bedre og billigere	**Buskerud** Samarbeid sikrer estetisk løft for friluftsområder
	Samarbeids-former	**Sør- Trøndelag** Samarbeid mellom ulike forvaltningsnivå gir resultater		**Nordland** Storjord - et nasjonalt satsingsområde for friluftsliv
	Organisering	**Risør** Universell utforming tema ved nyansettelser		
Roller	Samfunns-utvikler	**Sogn og Fjordane** Trygge lokalsamfunn- meir livsglede	**Ullensaker** Hvordan planlegge en publikumsvennlig jernbane-krysning	**Finnmark** Mer tilgjengelig friluftsliv i Pasvik
	Myndighets-utøver	**Hedmark og Oppland** Praktisk verktøy for kommunenes planarbeid		
	Tjenesteyter		**Møre og Romsdal** Kartlegging av hurtigbåtkaiene **Time** Eigen brøyterutine sikrar god framkomst på Jæren	**Østfold** Vedlikehold av helleristninger ved Solbergfeltet

Bygg	Uteområder	Eiendoms-forvaltning	Innkjøp og IKT
Time/Klepp Universelt utforma kyrkje på Jæren	**Verdal** Mer attraktivt sentrum med ny jernbanepark		
Rogaland Kurs for håndverkere			**Østfold** Nettbasert sjåføropplæring - både bedre og billigere
Hedmark og Oppland Mer tilgjengelig reiseliv med enkle grep	**Telemark** Skolelever ga nytt liv til gamle benker **Gjøvik** Felles løft for en mer tilgjengelig gågate	**Kristiansand** Kristiansand domkirke mer tilgjengelig for alle	**Notis** Brukertesting viktig i nettborgerprosjekt
	Telemark Sentrumsnære turveier i alle kommuner		
Sortland Skolekvartalet - et framtidsrettet signalprosjekt	**Eidskog** Uterom for en billig penge		
Trondheim Rakst og effektivt tilsyn via iPad	**Risør** Et vernet bysentrum med universell utforming	**Aust- Agder** God forvaltningsplan for Skjærgårdsparken	**Aust- Agder** Universell utforming i offentlige innkjøp
Vestre Toten: Brukervennlig badeanlegg med ny svømmehall på Raufoss **Stord** Nyskapande modell for bustadbygging	**Trondheim** Ladeparken - Norges beste uterom 2013 **Klepp** Sansehage mellom jærske steingarder	**Sortland** Fredet rådhus ble universelt utformet **Nord- Trøndelag** Mer funksjonelle videregående skoler etter oppgradering **Finnmark** Tilgjengelig gjesteatelier i vernet bygg	

Forord

Denne rapporten inneholder eksempler som oppsummerer arbeidet i tiltak K1 i *Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009 – 13 - Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner*.

I tiltaket er universell utforming ført inn som en strategi i kommunal og fylkeskommunal planlegging og forvaltning. Kommunene og fylkene som har deltatt har brukt plan- og bygningsloven som verktøy for iverksetting av strategien i tillegg til andre av sine myndighetsroller. I fylkene har både fylkes-kommunene og fylkesmannen deltatt. 17 fylker og 88 kommuner har vært med. De er forbilder og kunnskapsformidlere lokalt og regionalt. De er alle gode bidragsytere i det nasjonale arbeidet.

Med begeistring, kunnskap og gode eksempler formidler kommunene og fylkene i rapporten hva som skaper resultater. Eksemplene viser nedbygging av samfunnsskapte barrierer og de fremmer likeverdig samfunnsdeltakelse. De følger opp ordføreren i Ullensaker som på prosjektets konferanse i januar 2012 sa: - Universell utforming – det gjør vi bare.

Deltakerne i prosjektet har selv har levert eksemplene i rapporten. Bak de 37 artiklene og de 25 notisene står kommunenes og fylkenes koordinatorer og kontakter i arbeidet. De skal alle ha en stor takk for innsatsfyllt arbeide gjennom flere år.

I det avsluttende arbeidet med rapporten har enkelte tatt et større løft for å gjøre utvalget av eksempler bredt og representativt. Majken Jul Sørensen, Østfold, Øystein Sjølie, Hedmark og Oppland, Solveig Dale, Trondheim og Kjersti B. Fremstad, Gjøvik og Vestre Toten, har representert kommunene og fylkene i en redaksjonskomité sammen med Odd Bjørn Solberg, Husbanken, Hild Kristin Morvik og Kristi Ringard, Miljøverndepartementet. Arild Stavne, Prosjektforum AS, har vært sekretær.

I det nasjonale utviklingsprosjektet – tiltak K1 – har det i virkeperioden 2009 – 2013 vært gjennomført 29 nettverkssamlinger, koordinatorsamlinger og konferanser med totalt ca 1800 deltakere. I departementet har arbeidet vært koordinert av Einar Lund sammen med Hild Kristin Morvik. Prosjektforum AS ved Synnøve Roald og Arild Stavne har bidratt med prosess- og prosjektkunnskap og ytt en stor innsats.

Rapporten foreligger både i den trykte utgaven og en interaktiv nettversjon. Begge finnes på www.planlegging.no under www.regjeringen.no.

Konferansen Du skal få en dag i måråd 23.- 25. oktober 2013 i Hamar avsluttet tiltak K1 i regjeringens handlingsplan Nasjonalt utviklings-prosjekt for universell utforming i fylker og kommuner 2009 - 13.

Miljøverndepartementet takker Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet for godt samarbeid i gjennomføringen av tiltak K1.

Miljøverndepartementet
Oslo, oktober 2013

Innholdsfortegnelse

Sammendrag 6

Erfaringer og eksempler:
1. Innledning 7
2. Utgangspunktet 9
3. Organisering 11
4. Til inspirasjon 13

Eksempler fra kommuner og fylker
Porsgrunn. Nyttig temadag for politikere 14
Nord-Trøndelag. Kompetanseheving på mange arenaer 16
Møre og Romsdal. Gründercamp om universell utforming 18
Sør-Trøndelag. Samarbeid mellom ulike forvaltningsnivåer gir resultater 20
Risør. Universell utforming tema ved nyansettelser 22
Sogn og Fjordane. Trygge lokalsamfunn - meir livsglede 24
Hedmark og Oppland. Praktisk verktøy for kommunenes planarbeid 26
Østfold. Nettbasert sjåføropplæring - både bedre og billigere 28
Ullensaker. Hvordan planlegge en publikumsvennlig jernbanekrysning 30
Møre og Romsdal. Kartlegging av hurtigbåtkaiene 32
Time. Eigen brøyterutine sikrar god framkomst på Bryne 34
Rogaland. Steinalderboplass i Randaberg mer tilgjengelig 36
Buskerud. Samarbeid sikrer estetisk løft for friluftsområder 38
Nordland. Storjord - et nasjonalt satsingsområde for friluftsliv 40
Finnmark. Mer tilgjengelig friluftsliv i Pasvik 42
Østfold. Vedlikehold av helleristninger ved Solbergfeltet 44
Time og Klepp. Universelt utforma kyrkje på Jæren 46
Rogaland. Kurs for håndverkere 48
Hedmark og Oppland. Mer tilgjengelig reiseliv med enkle grep 50
Sortland. Skolekvartalet - et framtidsrettet signalprosjekt 52
Trondheim. Raskt og effektivt tilsyn via iPad 54
Vestre Toten. Brukervennlig badeanlegg med ny svømmehall på Raufoss 56
Stord. Nyskapande modell for bustadbygging 58
Verdal. Mer attraktivt sentrum med ny jernbanepark 60
Telemark. Skoleelever ga nytt liv til gamle benker 62
Gjøvik. Felles løft for en mer tilgjengelig gågate 64
Telemark. Sentrumsnære turveger i alle kommuner 66

Eidskog. Uterom for en billig penge 68
Risør. Et vernet bysentrum med universell utforming 70
Trondheim. Ladeparken – Norges beste uterom i 2013 72
Klepp. Sansehage mellom jærske steingardar 74
Kristiansand. Kristiansand domkirke mer tilgjengelig for alle 76
Aust-Agder. God forvaltningsplan for Skjærgårdsparken 78
Sortland. Fredet rådhus ble universelt utformet 80
Nord-Trønderlag. Mer funksjonelle videregående skoler etter oppgradering 82
Finnmark. Tilgjengelig gjesteatelier i vernet bygg 84
Aust-Agder. Universell utforming i offentlig innkjøp 86

Henvisninger 88

Sammendrag

Universell utforming har vært et tema i Norge siden 1997. Det er inkludert som en overordnet samfunnsstrategi med stor utbredelse og anvendelse både i politiske dokumenter, regelverk og faglige retningslinjer. Det er også en strategi som gir grunnlag for å konkretisere kvaliteter i produkter og omgivelser slik at de kan brukes av alle på en likestilt måte.

Rapporten oppsummerer en del av arbeidet i tiltak K1, Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner 2009- 2013. Utviklingsprosjektet ledes av Miljøvernedepartementet og er et av de sentrale tiltakene i Regjeringens handlingsplan "Norge universelt utformet 2025." 88 kommuner og 17 fylker har deltatt sammen med flere nasjonale instanser.

Ingen eier kunnskapen om universell utforming alene. Strategien fordrer tverrfaglig og tverretatlig samarbeid. Arbeidet er sektorovergripende og innebærer også samhandling på tvers av forvaltningsnivåene. Universell utforming handler om rammene for menneskers dagligliv, og dette betyr at de som blir berørt må trekkes med i prosessene.

De deltakende kommunene og fylkene har oppbeidet seg erfaringer på hva som gir resultater i arbeidet med universell utforming. Lovverk og retningslinjer er ikke nok, det må kompetanse og erfaring til for å oppnå gode løsninger som samtidig er en del av en helhetlig utforming.

En forutsetning for å lykkes er at universell utforming er politisk og administrativ forankret gjennom overordede planer. I planprosessene må man ha et gjennomgående perspektiv på temaet , og det må følges opp helt til ferdig resultat.

Tidlig medvirkning fra kommunale og fylkeskommunale råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne, brukerorganisasjoner, eldreråd og ungdomsråd bidrar til kvalitet i løsningene.

En god strategi er å starte med tiltak som gir synlige resultater. Gjennom prosjekter opparbeides erfaring når det gjelder medvirkningsprosesser, innovative løsninger og gjennomføring fra plan til ferdig resultat. Ved å overføre erfaringer fra ett prosjekt til ett annet gjennom gode interne rutiner, oppnår kommunene og fylkene kontinuerlig kompetanseutvikling på feltet.

Rapporten viser eksempler fra deltakende kommuner og fylker. Eksemplene er systematisert etter fagområdene: planlegging, transportsystemer, friluftsområder, bygg, uteområder, eiendomsforvaltning, innkjøp og IKT.

Det ligger viktig læring om universell utforming i prosessen fram til de endelige resultatene. Eksemplene beskriver derfor bakgrunn, valg av metode og prosess. De formidler erfaringer som er gjort underveis, hva som var vellykket, og hva som kunne vært gjort bedre. Så langt det er mulig, er det gitt en kort vurdering av nytteverdi ved tiltaket/prosjektet.

Eksemplene har overføringsverdi. De viser erfaringer fra fagområder og oppgaver som er alminnelige i kommunal og regional planlegging og forvaltning. Rapporten er derfor et bidrag i det nasjonale utviklingsarbeidet for universell utforming fram mot 2025. Den konkretiserer strategiens muligheter og utfordringer i regional og lokal utvikling og i samspillet mellom fylker og kommuner. Den viser at universell utforming er en strategi for bedre brukskvalitet for alle og et virkemiddel for å skape et tilgjengelig samfunn, slik lovverket forutsetter.

EKSEMPLER OG ERFARINGER

1. Innledning

Universelt utformede løsninger synes ikke, de merkes. De innebærer at tilgjengelighet sikres gjennom hovedløsningen på en likeverdig måte. Universell utforming gjelder for alle samfunnsområder, og bidrar til å finne stadig bedre løsninger.

Denne rapporten gir eksempler på hvordan planlegging og medvirkningsprosesser er viktige forutsetninger på veien mot et universelt utformet samfunn. Rapporten viser hvordan kommunene og fylkene gjennom utviklingsprosjektet aktivt har brukt sine roller som samfunnsutviklere, myndighets-utøvere og tjenesteytere. De har lagt tilrette for at møteplasser, bygninger og utearealer stimulerer til deltakelse for alle, og at alle grupper kan delta på et likeverdig grunnlag. Eksemplene i rapporten viser hvordan prinsippene bak universell utforming bidrar til å skape attraktive bysentrum, tilgjengelige friluftsområder og funksjonelle bygg.

Eksemplene er et lite utvalg av alle de aktiviteter som kommunene og fylkene har beskrevet i sine årsrapporter fra perioden 2009-2013. De viser også hvordan universell utforming kan fungere sammen med andre samfunnsmål og inngå som en integrert del av helhetlig utforming. Et inkluderende samfunn skapes ved å utforme bygde omgivelser, friluftsområder og kommunikasjonsmidler, IKT, tjenester osv., slik at de er brukbare for flest mulig.

For at universell utforming skal kunne inngå i konkrete utbyggingsprosjekter, må det være forankret i kommunens og fylkets overordnede planer. I Sortland ble utbyggingen av skolekvartalet som et signalprosjekt mulig, fordi kommunen hadde forankret universell utforming i sine overordnede planer.

Rådhusamfiet i Porsgrunn med integrert rampe, teleslynge og taktil merking. Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

> **For meg er det viktig å understreke to underliggande idear for universell utforming.**
> **Betre funksjonalitet er til glede for alle, ikkje berre personar med nedsett funksjonsevne. Sosial medverknad og sosial tilhøyrsle gir respekt og hindrar stigmatisering. Desse underliggande ideane høyrer heime i ryggmargsrefleksen til einkvar person, folkevald eller byråkrat når ein skal utforme kvardagstilgjenge og skape arenaer for tilhøyrigheit i eit lokalmiljø.**
> **Vi har enno eit stykke å gå før vi er der, men med eit klart lovverk er rammene vorte tydlegare. Vi må likevel ikkje tru at ting går av seg sjølv.**
>
> Fylkesordførar Åshild Kjeldsnes, Sogn og Fjordane.

KRISTIANSAND: FORSVARSANLEGG BLE FRILUFTSOMRÅDE FOR ALLMENNHETEN

Kristiansand kommune hadde først tenkt å rive byggene på Østre Randøy, men i stedet ble de tatt i bruk til ideelle formål. Forsvaret hadde i sin tid anlagt stier til forflytning av kanoner og annet militært materiell her, slik at det var relativt enkelt å oppgradere dem til turveier og friluftsliv. Her var det store arealer, gode naturkvaliteter, badeplasser og fine stier i skogsterreng. Nå er det blant annet bygget atkomstbrygge for badebåten, friluftsrådet driver sommerkafé, og skolene disponerer flere bygg med mange sengeplasser.

Kano - kajakkutsettingsbrygge på Østre Randøy i Kristiandsand kommune

GODE RÅD FOR SAMARBEID OM UNIVERSELL UTFORMING

Fylkesmannen i Østfold og Østfold fylkeskommune har laget en folder med gode råd for godt samarbeid om universell utforming. Samarbeidet kommer ikke av seg selv. Når en tverrfaglig gruppe møtes for første gang for å jobbe med spørsmål om universell utforming, er det mye å tenke på. Det er viktig å avklare gjensidige forventninger, bli kjent med hverandre og innse at felles spilleregler kan gjøre samarbeidet lettere.

Om forventningsavklaringer :

- Hvilket oppdrag skal gruppen løse?
- Hvilket mandat har gruppen?
- Hvilke rammebetingelser har gruppen?
- Har man felles forståelse av oppdraget?
- Har man felles forståelse av hva universell utforming er?

http://www.ostfoldfk.no/stream_file.asp?iEntityId=13035

Fylkesmannen i Østfold

Gode råd for et godt samarbeid om universell utforming

Godt samarbeid kommer ikke av seg selv. Når en tverrfaglig gruppe møtes første gang for å jobbe med spørsmål om universell utforming er det mange ting å tenke på. Bruk tid på å avklare gjensidige forventninger, bli kjent med hverandre, og husk at felles spilleregler kan gjøre samarbeidet lettere.

2. Utgangspunktet

Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009- 2013 omfatter nær 200 tiltak og sektorover-gripende satsingsområder.
Barne, - likestillings, og inkluderings-departementet er koordinerende departement for handlingsplanen.

Tiltak K1 Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner er ledet av Miljøverndepartementet, og er ett av de sentrale tiltakene i planen. Tiltaket skal bidra til realisering av handlingsplanens mål blant annet innenfor kompetanseheving, integrere universell utforming i mål og strategier i fylket, og satse på sektor-overgripende områder som friluftsliv, transport og stedsutvikling.

Måltallet i handlingsperioden er å få alle fylker og 25 % av kommunene aktivt med i tiltaket innen 2014.

De viktigste lovene som stiller krav om universell utforming er Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven og Plan- og bygningsloven.

BARNE- OG LIKESTILLINGSDEPARTEMENTET

Handlingsplan

Norge universelt utformet 2025

Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013

Faksimile av Regjeringens Handlingsplan

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven ble vedtatt 1. januar 2009. Formålet med loven er å styrke det rettslige vernet mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne, og hindre diskriminering

STORD KOMMUNE: ALLE SKAL KUNNE DELTA I DET POLITISKE LIVET I RÅDHUSET
Som pilotkommune for universell utforming ønskte Stord kommune at alle skal kunne delta i det politiske livet i rådhuset. Dette kravde ei universell utforming av politiske møterom, pausareal og toalett. Arbeidet har pågått over tid, og i 2012 ble kommune-styresalen oppgradert.

Kommunestyret i nyoppussa kommunestyresal. Her er lagt stor vekt på universell utforming Det er laga integrert gangbane i golvet til podiet der talarstol står og kor rådmann og ordførar sit. Begge foto: Stord kommune.

Personal- og organisasjonssjef Annlaug Tenold i Stord kom-mune på talarstolen Talar-stolen er hev- og senkbar.

blant annet på grunn av manglende tilgjengelighet. Universell utforming innebærer at tilgjengelighet skal skje gjennom hovedløsningen på en likeverdig måte.

I formålsparagrafen til Plan- og bygningsloven fra 2009 heter det at: «Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak»

Strategien universell utforming utvikles og iverksettes gjennom regional og kommunal planlegging og forvaltning. Den omfatter alle arbeidsprosesser i utformingen av omgivelsene: Samfunnsplanlegging, arealdisponering, arkitektur, konstruksjon, produktutvikling med mer. Å legge universell utforming til grunn for samfunnsutviklingen gir bedre samfunnskvaliteter som er positive for alle innbyggere.

Intensjonene med tiltak K1 har vært å skape en merverdi i arbeidet med universell utforming utover det som kan forventes av kommuner og fylker på grunnlag av de alminnelige føringene i lov – og regelverk.

Fylkesplan for Møre og Romsdal 2013-2016 har fire satsingsområder og seks gjennomgående perspektiv. Satsingsområdene er kultur, kompetanse, verdiskapning og samferdsel. De gjennomgående perspektivene skal medvirke til helhetlig planlegging og arbeid på tvers av satsingsområdene. Perspektivene er: barn og unge, folkehelse, universell utforming, likestilling og inkludering, internasjonalisering, og miljø og klima. Til hvert perspektiv er det utarbeidet et resultatmål. Det er utarbeidet en håndbok for arbeidet med de gjennomgående perspektivene. I håndboken er det for hvert gjennomgående perspektiv angitt resultatmål, sjekkpunkt til vurdering, aktuelle lover og forskrifter, verktøy og kontaktpersoner. Håndboken vil være med på å synliggjøre, bevisstgjøre og hjelpe til ved gjennomføring av de gjennomgående perspektivene. Den vil sikre medvirkning i saksbehandlingen og således være et viktig arbeidsverktøy i Møre og Romsdal fylkeskommune.

Risør kommune, årsrapport 2011:
Universell utforming er en naturlig del av kommunens arbeid med de aller fleste planer, fra kommuneplan og ned til temaplaner og reguleringsplaner. Uten å være pilot- og ressurskommune er det usikkert om forståelsen ville vært like høy. Fordi kommunen har dette fokuset vil også søkere bli påvirket til å øke sin forståelse. For alle som skal bo i et planlagt område eller som er brukere av et bygg, vil det ha stor nytte i tillegg til at samfunnsnytten ved universelt utforma uteområder og bygninger får mer og mer betydning jo eldre befolkningen blir.

Universell utforming er ikke en enkel standard som kan oppfylles i alle sammenhenger. Strategien krever tverrfaglig samarbeid, gode medvirkningsprosesser, dialog med brukere og evne til å tenke ut nye løsninger. Kommunenes og fylkenes erfaringer med slike prosesser er viktige bidrag til å drive arbeidet med universell utforming videre på nasjonalt nivå. Buskerud fylkes arbeid med skisseplaner for friluftsområder og Ullensaker kommunes mulighetstudie for en ny jernbanekrysning i Jessheim sentrum, viser noe av dette.

Hedmark og Opplands veiledningshefte om universell utforming i kommunal planlegging.

3. Organisering

Tiltak K1 har vært organisert som et prosjekt der Miljøverndepartementet har hatt prosjektledelse og ansvar for nasjonal koordinering. Kommuner og fylker som deltar i utviklingsprosjektet har i samarbeid med Miljøverndepartementet utarbeidet en felles nasjonal prosjektbeskrivelse med innsatsområder og hovedmål. Innefor rammen av hovedmålene har kommunene og fylkene utarbeidet egne prosjekt-planer. De har videre forpliktet seg til å dokumentere og formidle resultatene og prosessene som ligger bak resultatene.

Nord-Trøndelag fylke, årsrapport 2011
Arbeidet med pilotfylkeprosjektet er prosessorientert og sektorovergripende, og konkret nytteverdi er vanskelig å måle. Vi hevder likevel at økt kompetanse og fokus på uu- satsingen i fylket og pilotkommunene, samt bevisst bruk av planer og tilskuddsmidler gjør at Nord-Trøndelag har kommet lenger i arbeidet med uu i 2011 enn om fylket ikke hadde vært pilot."

Utviklingsprosjektet startet med 13 ressurskommuner som alle hadde deltatt i tiltak BU31 Styrking av universell utvikling i kommunal virksomhet 2005 - 08 i Handlingsplanen for økt tilgjengelighet gjennom universell utforming. Parallelt ble alle øvrige kommuner og alle fylkene gitt anledning til å delta. Departementet forutsatte i sin utlysning at fylkeskommunene og fylkesmennene skulle delta sammen, og utgjøre et felles prosjekt for fylket. I alt har 88 kommuner og 17 fylker deltatt sammen med flere nasjonale instanser.

Motoren i utviklingsprosjektet er nettverksamlinger og åpne fagkonferanser. Kommunene og fylkene har valgt ut tema og formet problemstillinger for konferansene, og de har vært aktive i kunnskapsutvikling og erfaringsutveksling. De har gitt innspill til nye delprosjekter, som for eksempel universell utforming og sentrumsnære turveier og stedsutvikling. Turvegprosjektet i Telemark viser en fruktbar kobling av sektorovergripende satsingsområder som friluftsliv, folkehelse og gå - strategi.

Kommunene og fylkene i tiltak K1 har samarbeidet med Direktoratet for byggkvalitet og Husbanken gjennom kompetanseprogrammet K5. I oppbyggingen av kursmodulene bidro kommunene og fylkene med kunnskap, ideer og erfaringer. Da kursprogrammet ble rullet ut i 2010 stilte kommunene og fylkene med utdannete kursinstruktører, og har tatt et stort ansvar for gjennomføring av kurs i landets kommuner.

Fra fagkonferanse i Drammen februar 2013 på befaring med lys, vinterklima og universell utforming som tema.
Foto: Astrid Larsen.

Fra fagkonferansen i Drammen februar 2013. Nye delprosjekter planlegges i samarbeid mellom kommuner, fylker og nasjonale instanser. Foto: Astrid Larsen.

K5 er et modulbasert opplæringsprogram for politikere og ansatte i kommuner og fylker om universell utforming innenfor plan- og bygningslovens virkeområde. Kompetanseprogrammet inngår som et tiltak (K5) i regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009–2013, «Norge universelt utformet 2025 . Direktoratet for byggkvalitet gjennomfører programmet , på vegne av Kommunal og regionaldepartementet. Lenke til modulbasert kompetanseprogram for universell utforming: **http://uukurs.dibk.no/**

Ressurskommunene, som har opparbeidet solid kompetanse på universell utforming, har markert seg i internasjonale fora. Til konferansen i Hamamatsu, Japan, i november 2010 skrev ressurskommunene i fellesskap innlegget "Integration of accessibility issues in municipal planning Norway 2005-2008." Innlegget ble holdt av en av prosjektkoordinatorene.

Brosjyren er gitt ut av Husbanken og Direktoratet for byggkvalitet

http://uukurs.dibk.no/

Program

Temadag om universell utforming for kommunene Holtålen, Røros og Tydal.
Røros turisthotell, 27.august 2013

10.00 - 10.50	Innledning, Presentasjon av deltakerne, modul 1 og 2
10.50 - 11.00	*Pause*
11.00 - 11.45	Modul 3, 4 og 5 (med hovedvekt på 3 og 5)
11.45 – 12.15	*Lunsj*
12.15 – 12.35	Husbanken Region Midt-Norge: rolle og virkemidler
12.35 - 12.55	Modul 6
12.55- 13.15	*Pause med praktisk utprøving*
13.15 – 14.00	Oppsummering av utprøving + modul 7, med særlig fokus på kulturminnevern og universell utforming.
14-00 – 15.00	Lokale eksempler, refleksjoner

Fylkesmannen og fylkeskommunen i Sør-Trøndelag har sammen med Husbanken region Midt-Norge gjennomført K5-programmet i alle kommunene i Sør-Trøndelag

Hans Petter Olsen, Kristine Røiri, Astrid Larsen og Marit Kjelling etter presentasjon av innlegget fra ressurskommunene, Hamamatsu november 2010.

I forbindelse med den internasjonale konferanse Universal Design 2012 i Oslo, inviterte kommunene Verdal, Eidskog, Porsgrunn, Kristiansand, Stord, og Trondheim internasjonale deltagere på konferansen til besøk og erfaringsutveksling i sine kommuner. Flere delegater tok imot tilbudet.

Internasjonalt besøk i Eidskog i forbindelse med den internasjonale konferansen Universal Design 2012 i Oslo

Internasjonalt besøk i Porsgrunn i forbindelse med den internasjonale konferansen Universal Design 2012 i Oslo

4. Til inspirasjon

Til sammen viser eksemplene et lite utvalg av alt som har blitt gjort i de deltakende kommuner og fylker. Redaksjonskomiteen har valgt ut et eller to eksempler fra hver kommune og fylke. Noen eksempler er flotte signalprosjekter som det har vært investert mye penger og tid i. Andre viser at noen ganger kreves det ingen stor innsats for at resultatet blir bedre for mange flere.

Kommunene og fylkene har prioritert ulike innsatsområder innenfor rammen av de nasjonale prosjektbeskrivelsene, og satsingsområder i regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet:
- friluftsområder
- kulturminnevern
- tilsyn, drift og vedlikehold
- eiendomsforvaltning
- sentrumsområder
- reiseliv
- informasjon
- opplæring

Rapporten gir eksempler på hvordan universell utforming er forankret og gjennomført i kommunenes og fylkenes virksomhet. Hvert eksempel beskriver problemstillingen og utfordringen med det aktuelle tiltaket. Der det er naturlig omtales prosessen fra planlegging til ferdig sluttprodukt. Kommunene og fylkene har også så langt det er mulig gitt en kortfattet vurdering av nytteverdi ved tiltaket/ prosjektet.

Eksemplene viser at universell utforming
- stiller krav til helhetlig planlegging, samarbeid og dialog med brukere og fagdisipliner.
- byr på faglige utfordringer og muligheter til å skape gode eksempelprosjekter
- bidrar til å inkludere og bringe folk sammen på gode møteplasser
- er nødvendig for noen, bra for alle
- er med på å løfte kvaliteten

Kommunenes og fylkenes koordinatorer og kontaktpersoner på Gardermoen-konferansen november 2012.
Foto: Jon Rune Trengereid.

Porsgrunn kommune

Nyttig temadag for politikere

Politikere på tur i Porsgrunn. I og med at både ledere og politikere var med på temadagen, er det håp om at penger igjen bevilges til videreføring av tiltak for universell utforming. Foto fra faksimile Varden.

Politikerne er mer opptatt av universell utforming nå enn før, og flere partier har tatt dette inn i sine partiprogram. I Porsgrunn har politikerne deltatt på kurs i universell utforming, og selv fått oppleve hvordan det er å ha nedsatt funksjonsevne.

Denne opplevelsen har vært svært nyttig. Etter et tidligere kurs kom det nemlig bevilgninger i millionklassen til strakstiltak for å utbedre forholdene i byens sentrum.

Lover og forskrifter ikke nok

Universell utforming kommer ikke av seg selv. Det er ikke tilstrekkelig med lover og forskrifter; kunnskap og erfaringer må også til! Budskapet må ut til nye politikere, og derfor deltok Porsgrunns politikere på temadag for universell utforming i 2012. Dette var tredje gang temadagen ble arrangert, og Porsgrunn kommune og Telemark fylkeskommune stod i felleskap for gjennomføringen. Kurset bygget på kompetanseprogrammet K5 utarbeidet av Direktoratet for byggkvalitet.

Befaring i egen by

Politikere, kommunalt ansatte og deltakere fra Rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne gjennomførte gruppevis befaring ut fra parolen «Uten grenser i Porsgrunn». Politikerne fikk blant annet prøve rullestol og simuleringsbriller for forskjellige typer nedsatt syn. Kursdeltakerne fikk ulike ruter med forskjellige oppgaver, og fotograferte gode og dårlige løsninger.

Gjennom kurset fikk politikerne en større bevissthet om perspektiver ved universell utforming og hvordan dette kan anvendes i konkrete saker. Egne praktiske erfaringer skaper stort engasjement og gir grunnlag for politisk vedtak. Noen av hindringene som ble erfart på befaringene, vil bli utbedret i forbindelse med Miljøgate - prosjektet i øvre del av Storgata.

Byromsprosjektet Nordentorget ble ferdigstilt våren 2010. Porsgrunn kommune har lagt vekt på å utvikle gode uterom i sentrum. Her er benker med riktig høyde og plassen har naturlige ledelinjer. Foto: Kjersti Berg, Telemark fylkeskommune.

Langsiktig plan for universell utforming

Miljøgata Rådhusplassen-reynoldsgata er et av de andre nylig gjennomførte tiltakene i en langsiktig plan om universell utforming av sentrum. Her er det snøtining i gate og fortau, mørk belegningsstein i gata og lys stein på fortau. Rådhuset har fått installert trappeheis, det gjenstår utvendig rampe.

Vanndam i gata gjør det vanskelig å ta seg fram. Foto: Porsgrunn kommune .

ERFARINGER FRA BEFARING I EGEN BY:
Flere steder var det stort tverrfall på fortau og vanskelig å kjøre rullestol. Problematisk både å kjøre og gå på brostein.

ERFARINGER FRA SKAGERAK ENERGI (NYTT KONTORBYGG MED PUBLIKUMSFUNKSJON):
Inngangen meget bra
God service: Gjester følges fra resepsjonen og videre i bygget
Golv: Golv i polert granitt – kan bli glatte, spesielt hvis de er våte.
Resepsjon: PC for besøkende ved disken er plassert for høyt og bør senkes.

PC for besøkende ved disken er plassert for høyt og bør senkes.
Foto: Porsgrunn kommune.

MER TILGJENGELIG TORG I PORSGRUNN
Nordentorget ble regulert til offentlig torg i 2005 med krav om formgiving, som sikrer god funksjonalitet og trygg ferdsel for alle grupper fotgjengere inkludert bevegelses- og orienteringshemmede. Arbeidet er nå ferdig, og utforming for trinnfri adkomst til forretninger og restauranter er blitt god. Av løsninger som kunne vært bedre, nevnes at trappeneser er markert med fargekontrast på inntrinn, men markeringen burde også ha omfattet opptrinn for å markere trinnene, når man går nedenfra og opp. Naturlige ledelinjer i mørk mosaikkstein fungerer greit som ledelinje (god kontrast), selv om kombinasjonen ledelinje og vannrenne ideelt sett ikke er å foretrekke.

Etterpåklokskap koster! Universell utforming må inn tidlig, og medfører få eller ingen merkostnader.

Nord-Trøndelag fylke

Kompetanseheving på mange arenaer

Fra studietur til Verdal. Tema: universell utforming og stedsutvikling. Foto: Nord-Trøndelag fylkeskommune.

Å heve kunnskapen om universell utforming som en ny samfunnsstrategi har vært et av de viktigste satsingsområde for Nord-Trøndelag. Fylket har brukt mange arenaer for å nå dette målet.

Det er utfordrende å få folk til å prioritere kompetanseheving i en travel hverdag. Derfor har fylket prioritert arrangementer og kampanjer som kan nå flest mulig med relativ liten innsats av penger og tid.

Nettverk viktig

Nettverk og gode samarbeids-partnere har vært viktig for å lykkes med studieturer, kampanjer, lunsjmøter og temadager for ulike målgrupper. Ressurskommunen Verdal og det fylkeskommunale Rådet for likestilling av mennesker med nedsatt funksjonsevne (RLF) er sentrale samarbeidspartnere.

I tillegg har fylket dratt nytte av samarbeid med Kommune-sektorens organisasjon (KS), ressurskommunen Trondheim og statlige instanser.

Visste du at...

Arrangementene har vært mange og ulike, og her er et utvalg:

« Visste du at…»-intranett kampanje hos Fylkesmannen og fylkeskommunen.
« Bransjelunsj om universell utforming» - for prosjekterende, utbyggere og kommunene.
« Vegen til et universelt utformet kommunesenter» - temadag for alle kommunene i fylket.
« Byer på bytur» – studietur til Trondheim for bykommunene i Nord-Trøndelag.
« Kan vi ha universell utforming hele året?» - regional konferanse i Trondheim.

Temamøter

En viktig strategi er å bygge opp under allerede eksisterende satsinger og nettverk. Ett satsingsområde er de årlige samlingene for de kommunale rådene i fylket, som RLF arrangerer. Et annet satsings-område er temamøter som appellerer til flere målgrupper. Pilotfylket har blant annet arrangert faglunsjen «Fra Verdal til Barcelona» hos Fylkesmannen, og temadag om skoler og universell utforming for fylkes-kommunen og kommunene.

Studieturer

Å se og lære av hva andre har gjort er nyttig. Fylket la derfor en studietur til ressurskommunen Kristiansand i tilknytning til deltakelse på en konferanse i Stavanger. Universell utforming og stedsutvikling var tema for befaringene på studieturen «Byer på bytur».

Brattøra i Trondheim: Fra studieturen fylket arrangerte for bykommunene i Nord-Trøndelag. Foto: Nord-Trøndelag fylkeskommune.

Samarbeid på tvers

Aktivitetene har i all hovedsak vært gratis for deltakerne og de beskjedne utgiftene er blitt dekket av Fylkesmannens og fylkeskom-munes midler. KS har støttet to bransjelunsjer, og Husbanken har gitt kompetansetilskudd til tre fagdager. Miljøverndepartementet har innvilget støtte til en regional konferanse og til en studietur til Barcelona for kommunalavdel-ingen hos Fylkesmannen.

Ved flere av arrangementene er det blitt informert om ulike moduler i uu-kurset K5. http://uukurs.dibk.no/

Arrangementene har vært annonsert via intranett og e-post, og i noen tilfeller har man også informert via Miljøverndepartementets http://www.universell-utforming.miljo.no/

Økt kunnskap og kompetanse

Satsinga på kompetanseheving har vært nyttig. Arrangementene har ført til at flere i fylket har fått økt kompetanse om universell utforming. Det har også gitt inspirasjon og muligheter til erfaringsutveksling og nettverks-bygging på tvers av administrative og geografiske grenser.

> **- Jeg visste ikke at universell utforming også handler om klart språk og skrifttyper.**
> Medarbeider hos fylkeskommunen etter intranettkampanje.

> **- Jeg har aldri tenkt over at det er forskjell mellom det å ha nedsatt funksjonsevne og det å være funksjonshemmet.**
> Medarbeider hos fylkeskommunen etter intranettkampanje.

Møre og Romsdal fylke

Gründercamp om universell utforming

Strålende fornøyde vinnere av Gründercamp ved Høgskolen i Molde 2011. De har fått flotte diplomer, laga av MRFK /pilotfylke for universell utforming. Begge foto: Ungt Entreprenørskap Møre og Romsdal.

På oppdrag fra fylkeskommunen arrangerte Ungt Entreprenørskap Møre og Romsdal og Høgskolen i Molde Gründercamp for studenter i 2011. Gründercamp er trening i kreativitet og nyskaping, og studentene skulle jobbe med følgende problemstilling:

«Personer med nedsatt funksjonsevne og hjelperne deres møter ulike problem/utfordringer i dagliglivet. Finn en situasjon som trenger en ny/bedre løsning. Det kan være et nytt produkt, en ny tjeneste eller en ny prosedyre.»

Oppdraget innebar også at valg av løsningen skulle gjøre situasjonen bedre for brukeren og/eller hjelperen. Studentene kunne gjerne finne produkter, tjenester eller prosedyrer som er fremtidsrettet, og som vil kreve videreutvikling av for eksempel teknologiske løsninger, for å kunne benyttes. De ble oppfordret til å legge universell utforming til grunn for løsningen.

Gründercampen foregikk på Høgskolen i Molde og gikk over to dager. Deltagerne var 75 studenter fra sykepleie- og vernepleieutdanningen.

Ungt Entreprenørskap

Planleggingen av gründercampen startet ca. 2 måneder i forkant. Ungt Entreprenørskap Møre og Romsdal fikk positiv støtte fra rektor ved Høgskolen i Molde om mulighetene for entreprenørskaps-aktiviteter og Gründercamp på høgskolen. Hovedmålet med aktiviteten var innovasjon i helsesektoren, holdningsendring, bevisstgjøring og problemløsning. Oppdrag og oppdragsgiver måtte være nyttige sett i forhold til studentenes studieplaner, og Møre og Romsdal pilotfylke for universell utforming ble valgt som oppdragsgiver.

Et spleiselag

Gründercampen var et spleiselag mellom Ungt Entreprenørskap, høgskolen, fylkeskommunen og virksomheten til veiledere og jurymedlemmer. Verdien av en slik Gründercamp (2 dager) beregnes til kr. 100 000.

Ungt Entreprenørskap Møre og Romsdal hadde hovedansvar for organiseringen, der mange var involvert:

- Høgskoleansatte hadde ansvar for studentene og de tekniske forholdene på skolen i forbindelse med gjennomføringen
- Innledningsforedrag ble holdt av Onny Eikhaug, Norsk designråd
- Studentene ble ledet gjennom prosessen av veiledere med god og variert faglig kunnskap
- Siste dagen ble resultatet presentert for en jury.

Ingar Aas, leder Eldreråd i Molde, i dialog med studentene. Han var med som veileder.

Lærerik arbeidsmetode

Gründercamp gir studentene mulighet til å se behovene og reflektere over status i forhold til universell utforming. Studentene ble bevisst på at de selv kan gjøre noe med hverdagsproblemer. I prosessen kunne de bruke alle hjelpemidler, i tillegg til veiledere og foredragsholdere. Mange tok kontakt med interesseorganisasjoner, verksteder og fabrikker. Det er viktig at studentene får denne kunnskapen i studiet for å kunne tenke innovasjon innen sitt felt. Løsningen på oppdraget ga mange forslag til forbedringer. Det ligger imidlertid ikke i oppgaven at forslagene skal realiseres.
Det var svært gode tilbakemeldinger fra alle involverte. Studentene syntes det var spennende måte å jobbe på. Foreleserne og høgskolen opplevde engasjerte studenter. De frivillige syns det var kjekt å hjelpe til, og flere kommenterte at denne erfaringen ville være nyttig for studentene når de kommer ut i arbeidslivet.

GRÜNDERCAMP SKAPER NYE LÆRINGSARENAER

Gründercamp er en idékonkurranse for studenter, og en læringsmetode for kreativitet og nyskaping. I løpet av en avgrenset tidsperiode skal studentene levere den best mulige løsningen på en reell utfordring Oppdraget blir gitt av en bedrift eller organisasjon fra privat eller offentlig sektor, og studentene skal presentere en løsning på utfordringen innen et avgrenset tidsrom. Studentene jobber med oppdraget i grupper på 3-6 studenter og presenterer løsningen for en jury som kårer en vinner ut fra gitte kriterier.

De tre vinnerne ble:

Nr 1: Helseapp's - Digital heimeteneste for personar med tidleg demens.
Nr 2: Forglemmegei - Pakke som inneheld CD-ar, album, informasjon, sanghefte osb.
- Eit verkty for personale på sjukeheimar /pårørande til stimulering av demente.
Nr 3: EasyParking
- Universelt utforma parkometer: Brukarvenleg i høgde og synlighet

Sør-Trøndelag fylke

Samarbeid mellom ulike forvaltningsnivåer gir resultater

Kartlegging og registrering av status for universelt utformede friluftsområder og anlegg. Representanter fra Fosen-kommunene på befaring ved Grandefjæra i Ørland kommune. Bernt Jørgen Stranden fra landbruksavdelingen i Ørland/Bjugn var engasjert vert for gruppa. Foto: Asbjørn Leraand, Sør- Trøndelag fylkeskommune.

En samarbeidsgruppe mellom ulike forvaltningsnivåer har vært viktig i arbeidet med universell utforming i Sør-Trøndelag. Det har resultert i god samhandling, nye muligheter for innovasjon og økt kompetanse på universell utforming i regionen.

Fylkesmannen tok i 2005 initiativet til å etablere en sektorovergripende samarbeidsgruppe om universell utforming. Den har deltakere fra Fylkesmannen, fylkeskommunen, Rådet for likestilling av funksjonshemmede i Sør-Trøndelag, Husbanken region Midt-Norge og Trondheim kommune.

Tverretatlig samhandling

Samarbeidsgruppens medlemmer er kreative når de drøfter universell utforming som framtidsrettet strategi i regionen. Den initierer prosjekter og holder opplysnings- og kursarbeid. Den har blant annet tatt initiativ til flere store konferanser om universell utforming. Målgruppen for disse er arkitekter, entreprenører og kommunalt ansatte.

Kartlegging av friluftsområder

Gruppen har gjennomført kartlegg av friluftsområder i regionen. Dette har resultert i en rapport med oversikt over tilgjengelige friluftsområder i flere kommuner i Sør-Trøndelag. I 2012 tok fylkeskommunen initiativ til oppfølgingsprosjekt i kommunene.

Kartleggingsredskap utarbeidet av Kartverket ble brukt, og etaten hjalp også til med selve kartleggingsarbeidet. Fylkeskommunen vil sammen med Kartverket sammenstille nye registreringer med tidligere data. Disse opplysningene vil bli gjort tilgjengelige gjennom Tilgjengelighetsportalen., som er Kartverkets nettportal om universell utforming.

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag
Statens hus, 7468 Trondheim
Sentralbord: 73 19 90 00
E.C. Dahlsgt. 10

Sør-Trøndelag Fylkeskommune
7004 Trondheim
Sentralbord: 73 86 60 00
Erling Skakkesgt 14

Røros, Holtålen og Tydal kommune

Invitasjon til temadag i universell utforming

Sted: Storsuggu, Røros Turisthotell
Dato: 27.08.2013 kl. 10.00 – 15.00

Universell utforming har fått en stor utbredelse og anvendelse både i politiske dokumenter, regelverk og daglige retningslinjer. Begrepet har fått en positiv betydning for forståelsen av god funksjonalitet for alle som en samfunnskvalitet og for likestilling og god tilgjengelighet for alle i hverdagslivet.

For å øke kompetansen om universell utforming har Statens byggningstekniske etat utarbeidet et modulbasert, nettbasert kompetanse- program for universell utforming i plan- og bygningsloven virksomhet.

Trondheim kommune er av Miljøverndepartementet utnevnt som ressurskommune i universell utforming og har fått i oppdrag å spre informasjon om kompetanseprogrammet til alle kommuner i Sør-Trøndelag. Husbanken Region Midt-Norge vil formidle hvilken rolle og virkemidler Husbanken har innen temaet universell utforming. Gjennom temadagen vil universell utforming vektlegges i forhold til planer og gjennomføring av tiltak ut fra de ulike temaområder som modulene inneholder.

Målgruppe: Politisk og administrativt nivå for planlegging, byggesak, eiendomsforvaltning, transport, friluftsliv, helse- og velferd, det kommunale ansvar for mennesker med nedsatt funksjonsevne og eldreråd, andre interessante som konsulenter og entreprenører m.fl.

Påmelding innen [illegible]

Husbanken

Invitasjon til K5 kurs

Foreløpig utgave 2.9.2013

Funksjonsattest for bolig

Befaringsrapport

Rapportdata
Bestiller:
Utført av:
Befaringsdato:
Tilstede befaring:

Eiendomsopplysninger
Adresse:
Huseier:

Funksjonsattest for bolig

K5- kurs i universell utforming

Kursinstruktører fra ressurskommunen Trondheim har holdt K5-kurs i universell utforming for alle kommunene i Sør-Trøndelag. Kurset er utviklet av Direktoratet for byggkvalitet. Fylkesmannen, fylkeskommunen og Husbanken har samarbeidet om gjennomføringen av kursene.

Kunnskap til rett tid - funksjonsattest bolig

For å møte utfordringen med eldrebølgen og ivareta folks ønsker om å bo i egen bolig så lenge som mulig har samarbeidsgruppen fått utarbeidet en funksjonsattest basert på prinsippene om tilgjengelig boenhet.

Funksjonsattesten kan være til hjelp for å øke bevisstheten om boligens funksjonalitet både for boligeier og byggebransjen. Gruppen ser prosjektet i sammenheng med andre nasjonale satsningsområder som folkehelse og samhandlingsreformen. NAV Hjelpemiddelsentral i Sør-Trøndelag er invitert med i prosjektet.

Prosjektet ble lagt frem for kommunene i fylket på Kommunekonferansen – «Politikk og Plan» i januar 2013. Informasjon om prosjektet «Kunnskap til rett tid-funksjonsattest bolig» er publisert gjennom Husbankens nettsider: http://www.husbanken.no/universell-utforming/funksjonsattest_bolig/

Ergoterapeut Elin Ytterli Aalbu fra helse – og omsorg og byggingeniør Ingebrigt Drivstuen fra teknisk avdeling i Rennebu kommune, studerer verktøyet "funksjonsattest for bolig" på en befaring. Foto: Sør-Trøndelag fylkeskommune

Risør kommune

Universell utforming tema ved nyansettelser

Universell utforming i Risør sentrum. Foto: Risør kommune.

Når universell utforming er tema ved jobbintervju og etter ansettelse, får kommunen vist at dette tas på alvor. Enheten for plan- og byggesak i Risør kommune har god erfaring med å ta dette tema opp på lik linje med andre temaer som for eksempel bygningsvern.

Universell utforming har gjennomgått en radikal endring, siden Risør kommune ble en av 16 pilotkommuner i 2005. Flere krav er tatt inn i lovverket, og selve strategien er tatt inn i plan- og bygningslovens formålsparagraf. Arbeidet går allikevel ikke av seg selv. Kommunen har derfor valgt å rette spesiell oppmerksomhet på temaet ved nyansettelser i enheten for plan- og byggesak.

Kompetent leder

Det er avgjørende at kommunen har god kompetanse på universell utforming. I 2009 fikk enheten for plan- og byggesak ny konstituert leder som både hadde deltatt i arbeidsgruppa for pilotkommunen siden 2005, og hadde etterutdanning innen universell utforming fra Høgskolen i Gjøvik. Enhetsleder har ansvar for å tilse at kompetansen følges opp. Det

skal imidlertid innarbeides i rutiner for nyansettelser for enheten.

Jobbintervjuet

Kjennskap til universell utforming både i forhold til utdanning og praksis er tema under jobbintervjuet. Etter ansettelsen prioriteres kompetanse på lovverket innen universell utforming, og enheten tilbyr relevante kurs. De ansatte er opptatt av universell utforming og følger dette opp gjennom saksbehandlingen i plan og byggesak. Hensikten med prioriteringen er å oppnå en bebyggelse og uteområder med høyere grad av universell utforming enn det kanskje ellers ville blitt. Det er ikke til å komme forbi at endringer ikke alltid skjer automatisk selv om lovverket endres. Kommunen har en viktig rolle overfor utbyggere og søkere for å oppnå konkrete resultater i bygningsmassen.

Universell utforming er tema både på jobbintervjuv og i saksbehandling.
Foto: Risør kommune.

Nyttig på sikt

I de første åra ble universell utforming tatt opp overfor søkere og arkitekter i hvert enkelt byggprosjekt. I dag er dette noe søkerne i stor grad selv tar opp. Risør kommunen mener at kommunens sterke fokus på temaet er et viktig bidrag til at bygninger har fått en høyere grad av universell utforming enn det ellers ville gjort. Kommunen er svært opptatt av at folk skal kunne bo lengst mulig hjemme og motta hjemmehjelpstjenester framfor å flytte til en omsorgsbolig. Ved å bygge mange tilgjengelige boliger bidrar man til både å nå målet og å oppnå en samfunnsøkonomisk nytte på sikt.

TILGJENGELIGHETSPRIS I ULLENSAKER KOMMUNE

Som et ledd i arbeidet med universell utforming i Ullensaker er det opprettet en egen tilgjengelighetspris. Den ble utdelt for første gang i 2013 og gikk til Grefsen Eiendom AS for boligutbyggingen på Ekornrud, Jessheim.

I prisvedtaket heter det:
- Utbygger har vist positiv holdning og nytenkning i arbeidet med å oppnå universell utforming og god tilgjengelighet. Boligene har god tilgjengelighet og funksjonelle løsninger.

Oppfølging av tilgjengelighetsprisen vil inngå som en del av kommunens videre satsning og arbeid med universell utforming. Utforming og bygging av tilgjengelige boenheter er et viktig tiltak for å øke tilgjengeligheten i samfunnet og bidra til økt brukskvalitet for alle brukergrupper.

Tilgjengelighetsprisen skal være en påskjønnelse for bedring av tilgjengeligheten for mennesker med nedsatt funksjonsevne, synliggjøre at universell utforming er et viktig satsningsområde i kommunen. Den skal styrke oppmerksomheten mot prosjekter og tiltak, der prinsippene om universell utforming og tilgjengelighet er ivaretatt.

Foto: Ullensaker kommune.

Sogn og Fjordane fylke

Trygge lokalsamfunn - meir livsglede

Årdal kommune er eit Safe Community etter WHO modellen. Her frå det årlege rullestol- og rullatorløpet som er aktivitet for eldre - og som stiller krav til universell utforming og tryggleik. Foto: Steinar Drægni.

Universell utforming er viktig for å fremme helse og førebygge skader og ulukker. Plan og samfunnsavdelinga i Sogn og Fjordane fylkeskommune har derfor vore pådrivar for å auke kompetanse kring universell utforming i fylket og kople dette til satsinga Trygge Lokalsamfunn (TL) .

Trygge lokalsamfunn og universell utforming har kvar for seg vore forankra i fylkesplan og handlingsplanar. No er universell utforming og førebygging av skader og ulukker integrert i ny regional plan for transport, i regional plan for idrett, fysisk aktivitet og friluftsliv og i strategidokument.

Universell utforming og folkehelse

Fylkeskommunen fekk status som Safe Community i 2005 og arbeider for å førebygge skader og ulukker etter denne WHO-modellen. Universelt utforma bygg og uteområde kan redusere talet på alvorlege skader og ulukker som følgje av fall i trapper, avsatsar, ujevnheiter og lysforhold. Tanken bak universell utforming er å auke befolkninga sine muligheiter for deltaking på viktige samfunnsarenaer – uavhengig av fysisk, sosial eller psykisk funksjonsgrad. Sosial medverknad og sosialt tilhøyre gir respekt og hindrar stigmatisering, noko som i seg sjølv er ein helsefremmande faktor.

Nettverksarbeid

12 kommunar deltar i TL- satsinga. Kommunane arbeider ulikt med spesifikke innsatsområde og koplar universell utforming til planprosessar, arbeid med friluftsområde, førebyggande arbeid i heimane, drosjetransport med meir. Universell utforming sjåast i eit folkehelseperspektiv og er tema på møte i nettverket og i partnarskap for folkehelse. Gjennom dette har fleire kommunar, fagfelt og verksemder fått betre føresetnadar for heilskapstenking og tverrsektorelt samarbeid.

Barn og unge sin rett til å bli inkludert og medvirke er vktig både i Trygge lokalsamfunnssatsingsa og i arbeidet for universell utforming.
Foto: Jomar Bergheim.

Sogn og Fjordane fylkeskommune har samarbeidd med Flora kommune om å arrangere fagseminar om universell utforming knytt til friluftsområde. Tryggleikperspektivet har vore tatt opp i diskusjonar og ved synfaring. Bilde frå Sørstrand folkepark.
Foto: Eli Kristin Magnussen.

Lærdom

Det er ofte feil i planlegging og utføring som gjer eit bygg utilfredsstillande med omsyn til tilgjenge og risiko for skader. Det er ei utfordring å sikre at både planleggjarar, prosjektørar og handverkarar har tilstrekkeleg kompetanse om krava til universell utforming av bygg som rettar seg til allmenta. I kurssamanheng har ein nytta kompetanseprogrammet K5 som er utviklet av Direktoratet for byggkvalitet. Brukarorganisasjonar har funne K5-kurs og fagseminar nyttige.

Det har og vore nødvendig å «avlive» myter og førestillingar kring universell utforming, til dømes at det er fordyrande.

Skadeførebyggjande

Markering av trinn og nivåforskjellar er nødvendig for å hindre fall og ulukker. Materialbruk, utforming, plassering, varsling og sikring er avgjerande for å førebygge fall og samanstøytar. Færre snublekantar og glatte flater, fleire rekkverk, tydelege ledelinjer, kontrastar, god merking og gode lystilhøve, er ikkje berre i tråd med prinsippa for universell utforming og tilgjenge for alle. Slike utformingsprinsipp er også direkte skadeførebyggande.

> **Medviten og systematisk bruk av universell utforming meiner vi kan førebygge skader og ulukker og fremme helse i befolkninga».**
> Rådgjevar Heidi Ekehaug

VIKTIG Å SE TILSKUDD TIL FOLKEHELSE I SAMMENHENG MED SPILLEMIDLER

Østfold fylkeskommune har satt universell utforming på dagsordenen i blant annet Østfoldhelsa, Helse i plan samarbeidet og i ressursgruppen for forebygging av ulykker og skader i Østfold. Som en del av pilotfylkeprosjektet har fylkeskommunen invitert kommunene til å søke om 50.000 kr. til folkehelsetiltak med fokus på universell utforming. I alt seks kommuner har gjennom prosjektperioden fått tilskudd til universell utforming av turstier.

Hedmark og Oppland fylker

Praktisk verktøy for kommunenes planarbeid

Rådgivere for universell utforming i Hedmark og Oppland fylker med eksempelheftet
Foto: Frode Hansen, Hedmark fylkeskommune.

Hedmark og Oppland har utarbeidet et eksempelhefte om hvordan universell utforming kan innarbeides i kommunale og fylkes-kommunale planer. Heftet knytter sammen lovverk og eksempler, og har blitt et nyttig redskap for plan-leggere i hele landet. Formålet med heftet er å presentere praktiske og gode eksempler som fører til bevisstgjøring og økt kompetanse.

Kommunene har etterspurt et slikt praktisk verktøy. En god forank-ring av universell utforming i de politiske styringsdokumentene skaper forståelse for betydningen av satsingen, og gjør det lettere å følge temaet opp i detaljerte planer. Eksempelheftet inneholder forslag til konkrete formuleringer som kan tas rett inn i plandokumentene.

Organisering av arbeidet

Ressursgruppa for folkehelse tok initiativet til arbeidet, og tre fagpersoner fikk hovedansvaret for arbeidet sammen med prosjektleder. Et forslag ble sendt ut på høring til ressurskommunene for universell utforming i de to fylkene. Utkastet ble drøftet med jurist hos Fylkesmannen i Hedmark og gjennomgått i folkehelsegruppa, før den endelige versjonen ble ferdigstilt og publisert.

Målgrupper

Eksempelheftet vil være nyttig for de som arbeider med plan i kommunene og fylkene, konsulenter som arbeider med utarbeiding av planer, politikere og representanter i rådene for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Heftet kan også benyttes i undervisnings-sammenheng.

Læring og kompetanse-bygging

Arbeidet med eksempelheftet har vært bevisstgjørende og gitt god kompetanse, både hos dem som utarbeidet heftet og i kommunene. Deltagerne er fornøyd med både prosess og resultat. Verktøyet har blitt publisert på flere nettsteder og det er levert ut i trykket form på ulike seminarer og fagdager. Det har også blitt formidlet på nasjonale og regionale fag-samlinger.

Nyttig verktøy

- Vi har fått tilbakemelding om at heftet har vært nyttig for kommunene i deres planarbeid, melder ressursgruppa. Det blir ofte referert til heftet på seminarer og konferanser om universell utforming og planlegging.

Eksempelheftet er blitt et praktisk hjelpemiddel, som forenkler arbeidet for kommunene og bidrar til økt forståelse for at universell utforming på sikt blir nyttig for flere enn personer med nedsatt funksjonsevne. Altså nødvendig for noen og nyttig for alle!

En utfordring videre blir å få til en løpende revisjon og utvikling av et slikt arbeid.

Lenke til heftet:
http://www.hedmark.org/content/download/161355/2502545/file/UU%20i%20Kommuneplan%20WEB.pdf

TELEMARK: UNIVERSELL UTFORMING I REGIONAL OG KOMMUNAL PLANLEGGING

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging peker på viktige oppgaver og interesser som må tas hensyn til i kommunal og regional plan-legging. Regional planstrategi, «Bærekraftige Telemark» 2012 - 2016, inneholder temaet universell utforming på ulike nivå og omtales innenfor flere fagfelt. Universell utforming vil bli videre utredet og konkretisert i arbeidet med ny regional plan for samordnet areal og transport i Grenland, som vil foregå parallelt med rullering av arealdelene i kommunene Bamble, Porsgrunn og Skien. Universell utforming vil inngå i fylkeskommunens og kommunenes kommende arbeid med strategier og planer for boligutvikling, fortetting, infrastruktur og folkehelse.

«ROADMOVIE» OM TILGJENGELIGHET

Hedmark fylkeskommune har satt i gang et prosjekt hvor de har engasjert en medielinje ved en videregående skole til å lage en «roadmovie» hvor temaet er hvordan fungerer mitt hjemsted; «tilgjengelighet i det offentlige rom».

Østfold fylke

Nettbasert sjåføropplæring - både bedre og billigere

Det har liten effekt å bygge ledelinjer på fortauet, hvis ikke bussjåføren vet hva det er og stopper på riktig sted.
Foto: Østfold fylkeskommune.

Før den nettbaserte sjåføropplæringen startet, hadde Østfold kollektivtrafikk arrangert vanlige kurs for å øke sjåførenes kunnskap om universell utforming, men de fungerte ikke tilfredsstillende. Et av problemene var den store sjåførutskiftningen, som skapte et kontinuerlig behov for nye kurs.

Da dukket ideen om nettbasert kurs opp. En ildsjel i Østfold kollektivtrafikk, med utdannelse innenfor universell utforming, tok initiativ til det nettbaserte sjåfør-opplæringsprogrammet. Representanter fra fylkesrådet for funksjonshemmede i Østfold fylkeskommune var viktige sam-arbeidspartnere og deltakere i arbeidsgruppen som var ansvarlig for prosjektet. Sammen med Østfold kollektivtrafikks pro-sjektleder og representantene fra busselskapene diskuterte de hvilke utfordringer det var for personer med nedsatt funksjons-evne å bruke bussen. Hva kunne sjåføren bidra med for at hverdagen skulle bli lettere?

Bedriften Minstra jobber med utvikling av e-læring og fikk opp-draget med å lage programmet. De besøkte blant annet hjelpe-middelsentralen for å få mer kunn-skap om hvilke utfordringer det er med å slå sammen en rullator, finne fester til rullestolen, samt hørsel -, og synsutfordringer.

Mer enn ramper og heiser

Hensikten med programmet er å gi buss- og taxisjåfører mer kunn-skap om universell utforming og deres rolle i dette. Programmet har en felles del for alle sjåfører, og en del for buss og en del for taxi. Det er et animert program, som tar opp en del av de mange utfordringer som en mangfoldig passasjergruppe møter i kollektiv-trafikken. Målet har vært å illustere at universell utforming handler om mer enn heis og ramper. Det har liten effekt å bygge ledelinjer foran et busstopp, hvis sjåføren ikke vet hva dette er og ikke stopper på riktig sted.

Å møte en sjåfør som snakker klart og tydelig er en enkel ting som kan hjelpe mange. Dette handler om sjåførens innstilling og ikke bare den fysiske tilretteleggingen. Det er viktig å senke gulvet i lavgulvbusser, ikke bare av hensyn til barnevogner og rullator, men også for å gjøre livet lettere for ungdommer som "segger", det vil si, har buksene hengene under hoftene.

Utviklingen av opplærings-programmet var spennende og lærerikt, med mange detaljer som måtte følges opp. Blant annet var det viktig med oppleser som snakket tydelig, og i et tempo som alle kunne følge.

Superbrukere

Det er oppnevnt superbrukere for hvert buss-/drosjeselskap, som er ansvarlig for å registrere sine sjåfører i databasen for opplæringskurset. Når sjåførene er påmeldt, mottar de en e-post eller SMS med brukernavn og passord samt den adressen de skal logge seg inn på kurset med. Når de har gjennomført hele kurset, kan de som vil, gå inn på de enkelte tema en gang til. Der er ingen eksamen, men en rekke spørsmål må besvares underveis.

Bilde fra det animerte opplæringsprogram som tar opp noen av de mange problemstillinger som passasjerene kan møte når de skal reise med buss eller taxi.

www.trainingportal.no/kurs/ostfold/teaser/content.html

Fra frivillig til obligatorisk kurs

Da prosjektet startet, hadde Østfold kollektivtrafikk ingen mulighet for å pålegge sjåførene å gjennomføre kurset. Busselskapene var villige samarbeidspartnere og informerte sine sjåfører om at dette var en del av opplæringen som alle sjåfører skulle gjennom. Stort sett alle gjennomførte kurset. Ved oppstart av nytt anbud for busstransport og skolekjøring valgte Østfold kollektivtrafikk å sette gjennomføringen av kurset som et krav, slik at det nå er obligatorisk. Fra 2008 til 2013 har 320 sjåfører i Østfold gjennomført kurset. Prosjektet har kostet i alt 1 million kr, som har dekket alt - fra lønn til prosjektleder til innkjøp av åtte utlånsPC-er til sjåfører. Om lag 75 % av finansieringen kom fra statlige BRA-midler i 2010 og resten fra Østfold fylkeskommune.

Fra Østfold til hele landet

Det var et bevisst valg fra starten av at både bussene og sjåførene i programmet skulle se mest mulig nøytrale ut, slik at andre kollektivselskaper også kunne bruke det. Østfold fylkeskommune deler gladelig programmet med andre, og i dag har 48 ulike selskaper gratis adgang til programmet via portalen som Østfold kollektivtrafikk eier. Frem til 2013 har nesten 4700 sjåfører over hele Norge gjennomført programmet. Det betyr at programmet har kostet vel 20 kroner pr sjåfør, noe som er meget samfunnsøkonomisk lønnsomt.

> **Det nye nettbaserte kurset er både bedre og billigere enn våre tidligere kurs.**
>
> Ingrid Westby, prosjektleder, Østfold kollektivtrafikk.

FLERE PASSASJERER MED MER TILGJENGELIGE BUSSER

Nytt universelt utformet bussmateriell i Hamarregionen har resultert i at flere tar bussen. Universell utforming er viktig premiss i alle framtidige anbud, og forskrift om universell utforming for buss sikrer at nytt materiell må oppfylle krav til universell utforming.
I Hedmark og Oppland er det blitt avholdt kurs for buss- og drosjesjåfører. Av 878 påmeldte har 202 gjennomført (pr 1. oktober 2012). Dette er et nettbasert kurs utarbeidet av Østfold fylkeskommune.

Hedmark og Oppland tilsluttes et felles billetteringssystem for NSB og foreløpig 15 av 19 fylker. Samme system gir mer forutsigbart system hvor vi forutsetter at universell utforming legges til grunn.

Eksempler på infrastruktur: Lillehammer skysstasjon. Gjøvik skysstasjon: Kartlagt og oppgraderingsarbeid organisert. Elverum skysstasjon: ferdig høsten 2012. Hamar skysstasjon: Mulighetsstudie gjennomført.
Otta skysstasjon: Oppgradering.
Når det gjelder informasjon har Hedmark og Oppland samme system for sanntidsinformasjon. Utplassering av skjermer skjer fortløpende. Utforming av rutetabeller og oppslag på holdeplasser

Ullensaker kommune

Hvordan planlegge en publikumsvennlig jernbanekrysning

Det er avklart at det skal settes i gang et reguleringsplanarbeid for stasjonsområdet i Jessheim sentrum. Foto: Ullensaker kommune.

I Jessheim skal det fortettes rundt kollektivknutepunktet og utvikles gode byrom på Rådhusplassen og stasjonsområdet. Utforming og opparbeiding av disse byrommene er viktig for den videre utviklingen av byen. Universell utforming er en premiss i planarbeidet.

Mulighetsstudie

I Byplan Jessheim (2006) er det vedtatt at det skal bygges en undergang under jernbanen. For å se på alternative løsninger til undergang har det blitt gjennomført en mulighetsstudie om krysning av jernbanen. Studien er

utarbeidet på bakgrunn av materiale fra lover, forskrifter, veiledere og standarder om universell utforming og tilgjengelighet. Den belyser seks alternative løsninger for å krysse jernbanen. For hvert av alternativene er det gjort en vurdering av hvordan løsningen påvirker stasjonsområdet og vil kunne fungere for ulike brukergrupper: Barn og unge, barnevognmafiaen, personer med nedsatt funksjonsevne og syklister. Den fremtidige krysningen på tvers av jernbanen vil bli en viktig ferdselsåre for myke trafikanter og vil bidra til å binde byrommene sammen.

Ny ferdselsåre for gående og syklende

Stasjonsområdet består av en fredet stasjonsbygning fra 1851, stasjonsparken, jernbaneområdet og bussterminalen, samt innfartsparkering. Rådhusplassen ligger cirka 200 meter fra stasjonsområdet. Det er i dag ensidig plattform på Jessheim stasjon, men den skal utvikles til tosidig plattformløsning i forbindelse med etablering av boliger på østsiden av jernbanen.

Krav til framtidig løsning

Fremtidig løsning skal passe godt inn på stasjonsområdet og ta hensyn til den fredede stasjonsbygningen. Krysningen må være funksjonell og ha god fremkommelighet for alle, både for de som skal til stasjonsområdet og de som skal videre inn i byen. Den skal bidra med spennende og interessante elementer i byrommet, og oppleves som en trygg krysning hele døgnet. Området skal være lett å orientere seg i, og ikke medføre unødvendig lange forbindelser til de ulike målpunktene verken når det gjelder avstand og tid.

Plattformen skal utvikles til tosidig plattformløsning i forbindelse med etablering av boliger på østsiden av jernbanen. Foto: Ullensaker kommune.

Universell utforming i planprogrammet

Det er avklart at det skal settes i gang et reguleringsplanarbeid for stasjonsområdet. Planprogrammet skal redegjøre for formålet, belyse viktige problemstillinger, definere utredningstema og synliggjøre hvilke krav som stilles til prosjektet. Universell utforming vil være et viktig utredningstema. Finansiering, herunder bruk av regionale samferdselsmidler, og selve gjennomføringen av prosjektet er ikke avklart.

Sikrer gode løsninger

Ved å sørge for at kravene til universell utforming er tydelig belyst tidlig i prosessen, slik som man har gjort i mulighetsstudien, vil man sikre gode løsninger som ikke fordyrer prosjektet.

Medvirkningsprosesser

I den videre prosessen vil dialog med involverte aktører være sentral. Det er avgjørende med en bred forankring både innad i kommunen, samt medvirkning fra råd og brukergrupper. Innspill fra barn og unge, eldrerådet og kommunalt råd fra mennesker med nedsatt funksjonsevne, i tillegg til andre aktuelle brukerorganisasjoner, vil være viktig å hente inn underveis i prosjektet.

SPØRSMÅL SOM BELYSES I MULIGHETSSTUDIEN:

Er vedtatt løsning om undergang det mest hensiktsmessige, eller er det andre alternativer som bør vurderes?
Hvor lang vil en undergang / overgang bli for oppfylle krav til stigningsgrad?
Hva slags løsning kan bidra til god kvalitet på byrommene på hver side av jernbanen?
Hva er den mest effektive løsningen for syklister?
Hvordan kan man komme seg raskest og mest funksjonelt fra plattform til plattform?

Møre og Romsdal fylke

Kartlegging av hurtigbåtkaiene

Fra Vikebukt hurtigbåtkai, bildet viser vanskelig tilgjengelig leskur ved hurtigbåtkaia (stor høydeforskjell).
Foto: Rakel B. Helset, Norges Handikapforbund.

Ein stor del av transporten i Møre og Romsdal fylke går føre seg med ferje og hurtigbåt. Fylket har i alt 29 rutesamband på sjøsida, fem av desse er reine hurtigbåtsamband.
I 2012 ble tilkomst og tilgjenge ved 15 hurtigbåtkaier kartlagt. Formålet var å få oversikt over kaiene sin tilstand med tanke på framtidige utbetringar.

Då fylkeskommunen i 2008 teikna avtale om kjøp av hurtigbåttenester, vart det i anbodet stilt krav om nye fartøy, bygd etter krava i hurtigbåtforskrifta FOR 1998-01-05 nr 06. : Forskrift om bygging, utrustning og drift av hurtiggående fartøy som anvendes som passasjerskip eller lasteskip.

Gamle hurtigbåtkaier

Dei 15 hurtigbåtkaiene er av eldre dato og med varierande standard. Best standard finn ein naturleg nok på dei trafikksterke kaiene.
I samband med det siste hurtigbåtanbodet som fylkeskommunen la ut, vart det ikkje gjort særleg andre utbetringar på anlegga, enn nødvendige tilpassingar for anløp av dei nye fartøya.

Då Møre og Romsdal vart pilotfylke for universell utforming i 2009, ville ein mellom anna satse særskilt på samferdsle. Ein gjekk difor i gang med å kartleggje tilhøva rundt krav til universell utforming ved hurtigbåtkaiene, trafikkterminalane og ved haldeplassane langs traseen for Timekspressen mellom Volda og Kristiansund.

Kartlegging av hurtigbåtkaiene

For å få hjelp i den praktiske gjennomføringa av kartleggingsarbeidet vart det inngått avtale med dei lokale avdelingane av Norges Handikapforbund og Norges Blindeforbund. Ein brukte ein del tid i starten på å finne eit

egna verktøy for kartleggingsarbeidet. Blant anna blei det vurdert å nytte Statsbygg sin registreringmodul i Bygg for alle. Etter nærare vurdering blei modulen oppfatta for detaljert og kompleks for formålet. Gjennom dialog med dei to brukarorganisasjonane som skulle utføre kartlegginga, samt Deltasenteret og Statens Vegvesen (ferjekaiseksjonen), fann ein det mest føremålstenleg å nytte organisasjonane sine eigne rettleiarar i kartleggingsarbeidet:

> "Tilgjengelege bygg og uteområde", Norges Handikapforbund
>
> "Estetisk, trygt og tilgjengeleg" med sjekkliste, Norges Blindeforbund

Det vart også opna for å nytte Statens vegvesen si handbok 278, dersom dei nemnde rettleiarane ikkje var tilstrekkelege. Ei av utfordringane ved kartlegging av hurtigbåtkaier, er så langt fylkeskommunen erfarer, at det ikkje eksisterer eksakte krav til universell utforming av slike anlegg. Vidare er store variasjonar i tidevatn ei utfordring.

Samarbeid med organisasjonane.

Sjølve kartleggingsarbeidet starta våren 2012 og gjekk føre seg ved at representantar frå dei to organisasjonane vitja alle dei femten hurtigbåtkaiene i fylket, og vurderte anlegga ut i frå retningslinene i rettleiarane. I nokre høve var ein også i dialog med mannskapet på hurtigbåtane som nyttar kaiene. Kartlegginga omfatta i hovudsak sjølve anlegget (landgang, kai, venteromsfasilitetar, toalett, parkering med meir). Ved fleire anlegg er likevel også delar av tilførselsvegen, som leier fram til anlegget, kartlagt. Då kartlegginga vart avslutta hausten 2012 leverte både Norges Handikapforbund og Norges Blindeforbund eigne rapportar om arbeidet. Saman med desse vart det også overlevert eit større biletmateriale.

Fra Vikebukt hurtigbåtkai, bildet viser et dekke som gjør at hjulene på rullestolen setter seg fast, forøvrig er det også på dette anlegget et buet påkjøringsbrett til landgang.
Foto: Rakel B. Helset, Norges Handikapforbund.

Avtalt pris for kartleggingsarbeidet var i alt kr 143.000,- Summen omfatter kartlegging av både hurtigbåtkaier og trafikkterminalar.

Fleire funn som avdekte manglande tryggleik ved anlegga, vart utbetra kort tid etter kartlegginga. Når det gjeld resultatet av kartlegginga og den vidare bruken av rapportane, vil desse bli nytta når det kjem til utbetringar ved og rundt hurtigbåtkaiene. Dette er også i samsvar med det ein såg føre seg då arbeidet starta.

Hovudfunn

- Heilt manglande og/eller mangelfulle ledeliner/ledesystem
- Manglande merking i forkant av felt, som krev særleg merksemd
- Kontrastproblematikk
- Manglande taktil skilting
- For høgt plasserte monitorar/ruteinformasjon
- For lita skrift på rutetabellar/oppslag
- Ein del tilfelle av lys- og motlysproblematikk
- Gjennomgåande manglar for handikap-parkering (for lite areal/manglande parkeringsplassar)
- Tilfelle av lite egna underlag for rullestol på gangbruer (landgang)
- Varierande toalettfasilitetar (i nokre tilfelle ikkje tilpassa rullestol)
- Manglande sikring mot kaifronten.

Time kommune

Eigen brøyterutine sikrar god framkomst på Bryne

Tele og/eller store snømengder i løpet av kort tid gjer det vanskeleg å brøyte vegane.

Tøffe vintrar i 2008-09 og lange kuldeperiodar med lite snø og djup tele gjorde det vanskeleg for mange på kome seg fram i Bryne sentrum i Time kommune, Rogaland. Når regnet kom, slo telen opp og det oppsto ei hinne av stålis over asfalten. Store snømengder i løpet av kort tid gjer det også vanskeleg å brøyte vegane før snøen vart kjørt ned til ein 6-8 cm tjukk issole.

Tiltak

Problemet var kjent hos i kommunen, og Senior- og brukarrådet tok opp problemet. Ideelt sett skulle heile kommunen ha vore brøyta, men dette var ikkje økonomisk mogeleg. Ein konsentrerte seg derfor om eit mindre geografisk område, slik at

Kart over brøyterode 9, som er uu- brøyteruta i Bryne.

---

størsteparten av innbyggjarane fekk mest muleg att for midlane. Brøyterode 9 dekker dei viktigaste funksjonane i byen, der også stigning og andre viktige sider ved framkomsten for ulike brukargrupper vart vurdert.

Brøyteruta er laga i samarbeid med Senior – og brukarrådet i kommunen. Ruta omfattar parkeringsplassar, rådhuset, legekontor, Nav, helsestasjon, dagsenter, bibliotek, buss- og togstasjon, bank, likningskontor, politi/lensmann og Storgata.

Brøytekriteria

- Brøyte ned til svart asfalt
- Gjerne vente 1 – 2 timar dersom tett snøfall
- Brøyte og strø med sand som inneheld salt samtidig
- Ta ny runde dersom nytt snøfall
- Brøyteruta hadde eigen entreprenør med liten maskin
- Ein må akseptere å vente nokre timar

Kommunale vaktmeistarar skal særleg sørgje for høg kvalitet på vintervedlikehaldet av tilkomsten til kommunale verksemder og institusjonar. I sentrum skal det vere greitt å finne parkerings-plassar med brøyteruta. Eigedomsavdelinga i kommunen har vore involvert for å sikre fri tilkomst heilt til hovuddøra i kommunale bygg og institusjonar.

Tilbakemeldingar

Traseen blir brukt av «alle». Det er betre kvalitet på vintervedlikehald av kryssingspunkt og overgangar. Det er betre tilkomst der både næringsdrivande og kundar er nøgde.

Utfordringar

Parkeringsplassane som er knytt til brøyteruta er ei utfordring. Dårleg brøyting i begge endar av gangfelt medfører lett kantar og issvullar. Det er naudsynt å utbetre ein del fortauskantar.

Rogaland fylke

Steinalderboplass i Randaberg mer tilgjengelig

Midt under anleggsarbeidet lignet Vistehola mer på en byggeplass enn en steinalderboplass. Legg merke til oppbyggingen med komprimert sand og et vekstlag med mold på toppen. Metallproduksjon AS sto for arbeidet med ristene.

Foto: Flemming Krøger, Rogaland fylkeskommune.

Tett tverrfaglige samarbeid med gjensidig respekt for hverandres fag og vilje til kompromiss har vært den viktigste forutsetningen for å lykkes med universell utforming av forminner i Rogaland.

Gjennom Fylkesdelplanen for universell utforming, er kulturminner et av fylkets satsingsområder for å skape et tilgjengelig og inkluderende samfunn.

Kartlagt fornminner

Kulturseksjonen ble derfor i 2009 bedt om å lage en liste med 10 fornminner som skulle vurderes i lys av krav til universell utforming. Ikke alle av de foreslåtte fornminnene var egnet. Den enkleste var steinalderboplassen Vistehola i Randaberg kommune. Arbeidet startet med en befaring sammen med brukerrepresentanter sommeren 2010. Det viste seg at man sto overfor en vanskeligere oppgave enn først antatt, og helt nye løsninger måtte uttenkes.

Steinalderboplassen Vistehola

Anleggsarbeidet startet i 2011, og i september 2012 var det offisiell åpning av den første tilretteleggingen. Da var også en spesiell hvilebenk, og prototype for et skilt med universelt utformet applikasjon på plass.

Prototyp med overføringsverdi

Steinalderboplassen er nå blitt tilrettelagt med sti og skilt.

Anlegget – både sti og skilt– har kostet ca. 350.000. En stor del av dette er gått til utviklingsarbeidet.

Dette er dyrt i forhold til vanlige skilting og atkomst , men så var det også en prototype som ble laget. Nå som løsningen har bevist sine kvaliteter i praksis, vil den få stor overføringsverdi og vil kunne anlegges betydelig billigere pr. meter mange andre steder.

Kravene til universell utforming ga dermed prosjektet drahjelp for å få til en bedre skilting og atkomst til Vistehola.

Armert gress

Mange løsningsalternativer ble vurdert for stien, før man kom frem til aluminiumrister som armert gress. Denne løsningen gir fast underlag som holder seg jevnt, da telen jobber på store flater i stedet for enkeltfliser. Dermed får man armert gress som er estetisk nødvendig på en sårbar plass som denne, men uten å grave ned i bakken.

I forhold til terreng tilpassing er stien blitt bedre enn forventet. Den har skapt bedre atkomst for alle, og demper slitasjen i området.

Thomas Aase, Randaberg kommune ferdigstiller arronderingen av stien. Den ferske gresstorven gjør at stien sklir naturlig inn i landskapet med en gang, selv om ristene syner ennå. Foto: Flemming Krøger Rogaland fylkeskommune.

Detalj av skilt. Auditiv og taktil løsning tilført som en frise i bunnen av et «vanlig» skilt. NB auditiv del er ennå en «dummy». Foto: Jan Auestad, Rogaland fylkeskommune.

Målet med prosjektet var å få til likeverdig atkomst for alle opp til selve hulen. Prosjektet er delvis kommet i mål når det gjelder krav til mobilitet. Det gjenstår ennå noe arbeid for å få den auditive delen av skiltet solid nok til å tåle rystelser og temperatursvingninger

Medvirkning og samarbeid

Gode råd fra brukergruppene i starten og det tette samarbeidet mellom konsulent, kulturverner og anleggsgartner under hele gjennomføringen var helt sentralt for at prosjektet ble vellykket. Uten Randaberg kommune sine bidrag i form av ukeverk og materialer hadde prosjektet ikke latt seg realisere.

Fylket har rådført seg med representanter for Norges Handikapforbund og Rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne i Randaberg kommune. Prosessverktøyet «Kulturminnevern og universell utforming- et prosessverktøy», utgitt av Miljøverndepartementet har vært nyttig i arbeidet.

> **Fra arkeolog som besøkte stedet «Det ser jo helt naturlig ut rundt ristene».**

Buskerud fylke

Samarbeid sikrer estetisk løft for friluftsområder

Damtjern i Lier kommune er ett av områdene som skal bli universelt utformet. Foto: Buskerud fylkeskommune.

Universell utforming bidrar til et generelt kvalitetsløft for friluftsområder. Buskerud fylkeskommune har utarbeidet skisseplaner for universell utforming i fire ulike friluftsområder og en veileder som inspirerer til å se sammenhengen mellom universell utforming og estetikk.

Skisseplanene og veilederen er utviklet som en del av prosjektet "Fra kartlegging til universell utforming i statlig sikra friluftsområder".

I 2007 ble det gjennomført en kartlegging av universell utforming på statlig sikra friluftsområder i Buskerud. Resultatene fra denne førte til at fylkeskommunen anbefalte å satse ekstra på universell utforming i noen utvalgte områder.

Spleiselag

Alle kommunene i fylket ble invitert til å delta. Fylkeskommunen og Fylkesmannen valgte deretter ut fire områder: Damtjern i Lier kommune, Sundhaugen i Øvre Eiker kommune, Freyborg i Hurum kommune og Glitre i Gol kommune.

Dette har vært et samarbeidsprosjekt mellom Buskerud fylkeskommune og Fylkesmannen i Buskerud og med solid involvering av kommunene. Målet

med prosjektet er at områdene kan kalles universelt utformet og at de opparbeides i henhold til Norsk standard NS 1105:2011: universell utforming av opparbeidete uteområder; krav og anbefalinger (2011) Det legges vekt på å få fram hvilke naturkvaliteter de enkelte friluftsområder har og forsterke disse gjennom prosjektet.

Skisseplanene

Fylkeskommunen inngikk avtale med en landskapsarkitekt om å lage skisseplaner for universell utforming for de fire utvalgte områdene. Alle områdene ble befart av landskapsarkitekten, fylkeskommunen og den berørte kommunen.

Hensikten med skisseplanene er å gi inspirasjon til kommunene der områdene ligger. Kommunene har søkt om friluftslivsmidler til tilrettelegging i tråd med skisseplanene for tre av de fire områdene, og de er tildelt midler for 2013. Kommunene bidrar selv med 50 % av finansieringa til tilrettelegginga. Skisseplanene kan også være til inspirasjon for andre som skal tilrettelegge friluftsområder.

Estetisk veileder

Den estetiske veilederen skal kunne brukes for friluftsområder generelt. Den inneholder forslag til hvordan friluftsområder kan utvikles med tanke på å skape en helhetlig og estetisk løsning som kan være attraktiv for mange. Veilederen må sees på som et tillegg til Norsk standard NS 1105:2011 og Tekniske forskifter.

Den estetiske veilederen er også nyttig for de som skal tilrettelegge parker, rasteplasser eller kulturminner.

Statlig sikra friluftsområder er områder der staten ved Direktoratet for naturforvaltning (som heter Miljødirektoratet fra 01.07.2013) har bidratt økonomisk til oppkjøp, eller at det er inngått evigvarende bruksavtale.

Universell utforming – et kvalitetsløft for friluftslivsområder.

Nordland fylke

Storjord - et nasjonalt satsingsområde for friluftsliv

Klatring: Naturklatrejungelen er en populær aktivitet ved det universelt utforma friluftsanlegget på Storjord i Nordland.
Alle foto: Knut F. Olsen, Saltenposten.

Nordland fylkeskommune ønsker å gjøre Storjord til et nasjonalt satsingsområde for universell utforming i friluftsområder. Statskog har over flere år bygd opp anlegget i samarbeid med Nordland fylkeskommune og andre aktører.

Det hele startet i 1989 da Skogvoktergården stod ferdig restaurert og Saltdal Turistsenter åpnet. Det var begynnelsen på en årelang satsing på tilrettelegging for friluftsliv i området. Nordland nasjonalparksenter åpnet i 2005, og fire år senere startet man forprosjektet om universell utforming på oppdrag fra Nordland fylkeskommune.

Natur- og friluftsopplevelser

Tilgang på gode natur- og friluftsopplevelser for alle er et av de viktigste og minst kostnadskrevende folkehelsetiltak. I følge Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelse 2011 driver over 80 prosent av den voksne befolkningen en eller annen form for friluftsliv og aktivitet ute i kontakt med naturen. På spørsmål om hva de kunne tenke seg å gjøre mer av svarte flertallet: Enda mer friluftsliv og naturopplevelse.

Nasjonalt modellområde

Prosjektet ”Universell utforming – Storjord” går ut på å utvikle stedet til et nasjonalt modellområde for universell utforming rettet mot friluftsliv, naturopplevelse og ulike kultur- og rekreasjonstilbud. Prosjektet skal utvikle og utprøve ulike typer fysisk tilrettelegging som vil bedre tilgjengeligheten for alle uavhengig av funksjonsnivå og livsfaser. Resultatene av prosjektet skal være overførbare til andre deler av landet og til andre samfunnsområder.

Bredt samarbeid

Prosjektet ”Universell utforming – Storjord” er et samarbeidsprosjekt mellom Nordland fylkeskommune, Saltdal kommune, Nordland Nasjonalparksenter og Statskog Nordland. I løpet av 2009 det ble gjennomført et forprosjekt som kartla Storjords potensiale som et godt modellområde. I forprosjektet ble det også utarbeidet en detaljert tiltaksplan med kostnadsoverslag for de enkelte tiltak.

Kunstgalleri

Sommeren 2013 ble Adde Zetterquist Galleri åpnet. Det er på 650 kvadratmeter og inneholder visningslokaler for kunstnerparet Per Adde og Kajsa Zetterquist, et gjestegalleri og et verksted for formidlingsaktiviteter. Bygget er gjennomgående universelt utformet og blir et nytt og sentralt element i et framtidig modellområde.

Meget egnet område

Forprosjektet konkluderte med at Storjord må være landets best egnede friluftsområde for utvikling av universell utvikling. Både beliggenhet i forhold til turistsenter, framtidig galleri, hotell, nasjonalparksenter, E6 sammen med den nære tilknytningen til rike naturkvaliteter og mangfold av kulturminner bidrar til dette.

Temadag om universell utforming i regi av Nordland fylkeskommune og Saltdal kommune i april 2013.

NETTPORTALEN MOROTUR.NO I MØRE OG ROMSDAL

Møre og Romsdal fylkeskommune har etablert nettportalen www.morotur.no. Den inneholder ulike turløyper gradert etter fire forskjellige vanskelighetsgrader. De grønne presenterer de turene og rutene som er tilnærmet universelt utforma.

NETTSIDE OM TILGJENGELIGE FRILUFTSOMRÅDER

Rogaland fylkeskommune har i forbindelse med det interregionale prosjektet «Coast alive» arrangert en workshop for kommunene med blant annet informasjon om sjekklister som er utarbeidet til kartlegging av friluftsområder. Mange friluftsområder er allerede kartlagt i fylket.
Dataene legges ut på www.tilgjengelighet.no.

Nettstedet www.tilgjengelighet.no ble lansert i 2010 og gir opplysninger om de fysiske omgivelsene på kartlagte arenaer.

Finnmark fylke

Mer tilgjengelig friluftsliv i Pasvik

IDYLLISK: Det er garantert få spisesteder som ligger så nært vann, og tilbudet har vært godt mottatt. Foto: Thormod Hoel.

Thormod Hoel (65) på Holmfoss i Pasvik har lagt til rette for at også folk med nedsatt funksjonsevne og andre utfordringer kan få bedret livskvaliteten gjennom et friluftstilbud. Finnmark fylkeskommune ønsker å oppmuntre til slike private initiativ og har gitt tilskudd til tiltaket.

Produksjon og salg av ved til brensel er hovedbeskjeftigelsen på Nordmo, rundt tre mil fra Kirkenes. Gården der det tidligere ble produsert melk og kjøtt, ligger idyllisk til ved Pasvikelva, som utgjør mesteparten av grensa mot Russland i øst. Sønnen har over-

tatt mye av vedproduksjonen, og kreative Thormod Hoel har i flere år jobbet med å gi turister i Pasvik et tilbud. Turisme er imidlertid en svingende næring, og da en kompis i rullestol ble med på elva og fisket, skjønte innehaveren at det finnes andre dimensjoner i livet man kan kombinere med næring.

Gjorde inntrykk

Det gjorde inntrykk på eieren, da han så hva turen gjorde med hans venn i rullestol, og like etter var han i gang med å utvide tilbudet for lokale brukere som vanligvis ikke er målgruppa på ordinære turer. Han ble hyra inn av Rotary for å gi fem rullestolbrukere en opplevelse på og ved elva, og etter hvert ballet det bare på seg. Allerede for flere år siden dro han i gang populære turer for kreftpasienter, som fikk oppleve Pasvikdalen i elvebåt med kaffe, mat og bål i idylliske opplevelser på elvebredden.

Tegna sjøl

Han gikk i gang med å tegne skisser til et universelt utforma «Inn på tunet-anlegg» helt ned mot elva. Finnmark fylkeskommune var positiv, og han fikk tilskudd på kr. 50 000,-, som han brukte på rampa og handikaptoalett. Fra Innovasjon Norge har han fått både lån og tilskudd. I tillegg har han satsa egne midler i prosjektet.

Meningsfullt

Hoel er opptatt av at også de som av ulike grunner faller utenfor, får tilbud innen friluftsliv. Han gir dagtilbud til personer som er lettere demente, og folk som sliter med rus- og psykiatriproblemer. Hoel er spesielt opptatt av dem som stort sett sitter hjemme i rullestol. Det er av stor betydning at de også får muligheter for å oppleve naturen, gjerne fisketurer. Det er viktig å ta hensyn til brukernes behov og jeg lytter gjerne til hva de ønsker, sier Tormod Hoel.

UNIVERSELT UTFORMA: Det er godt tilrettelagt for rullestolbrukere på den ombygde gården ved Pasvikelva. Foto: Thormod Hoel.

LIVSKVALITET: Personer med nedsatt funksjonshemmede og andre som sliter med å komme seg ut i naturen, kan få positive opplevelser og økt livskvalitet gjennom fisketurer på elva. Foto: Thormod Hoel.

10 TIPS FOR BEDRE TILGJENGELIGHET I FRILUFTSOMRÅDER

Nord-Trøndelag fylkeskommune har gitt ut en folder med 10 tips for bedre tilgjengelighet i friluftsområder. Fylkeskommunen fordeler hvert år statlige og fylkeskommunale friluftsmidler til aktiviteter og tilrettelegging av områder for friluftsliv. Tiltak som retter seg mot alle, uavhengig av alder og funksjonsevne, blir prioritert ved utdelingen. Den ligger på Nord-Trøndelag fylkeskommune sine hjemmeside:
http://www.ntfk.no/Arbeidsomrader/regionalutvikling/Sider/Friluftsliv.aspx

Østfold fylke

Vedlikehold av helleristninger ved Solbergfeltet

En 10 årig avtale med Sarpsborg kommune om skjøtsel av det tilrettelagte området var en viktig forutsetning for at Solbergfeltet ble prioritert for universell utforming. Skjøtselsgruppen kommer fra Sarpsborg ASVO. Foto: Østfold fylkeskommune.

Helleristningene ved Solbergfeltet ble tilrettelagt som en del av «Oldtidsveien formidlingsprosjekt». Der det før var vanskelig å ta seg frem på grunn av mye fukt i bakken er det i dag en flott plattform, som både verner de sårbare helleristningene og gjør det lettere for publikum å komme tett på.

En viktig grunn til at Solbergfeltet ble prioritert i formidlingsprosjektet var Sarpsborgs kommunes vedtak om en langsiktig avtale om skjøtsel av de tilrettelagte områder. Å bygge plattformer for å beskytte fornminner var ikke noe nytt i Norge, men dette var første gang universell utforming også var et premiss for gjennomføringen.

Mer tilgjengelige fornminner

I 2007 ønsket Østfold fylkeskommune å gjøre 11 fornminneområder i Sarpsborg og Fredrikstad tilgjengelige for publikum. Målet var å oppdatere formidlingen av de mest besøkte områder, og å sørge for en bedre oppfølging av skjøtselen. Initiativet kom fra kulturminneseksjonen og ble politisk forankret hos fylkespolitikerne i samferdsel-, næring- og miljøkomitéen. En ildsjel fulgte opp fylkesplanens målsetning om at områder «for allmenn bruk skal utformes, slik at de kan brukes av alle mennesker på en likestilt måte».

Egen plan for universell utforming

Første del av prosjektet var å få utarbeidet en plan for universell utforming av alle områdene. Fornminnenes plassering i terrenget gjorde at det ikke var aktuelt å gjøre alle områder tilgjengelige for rullestolbrukere, men for fem plasser ble det utarbeidet prinsipptegninger for ny adgang via stier og plattformer. Tre av disse har fram til nå blitt universelt utformet. Mange faktorer har hatt betydning for

prioriteringen. En av dem var å velge områder der det ikke skulle så mye til for å oppnå universell utforming. En annen faktor var Sarpsborg kommunes vilje til å inngå en 10 årig avtale om skjøtsel av de tilrettelagte områder. Solbergfeltet ble valgt fordi det har mye besøk, og fordi det er et krevende område som kunne bli et læringsprosjekt for fylkeskommunen.

Planarbeidet ble benyttet til å utforske behov og utfordringer som oppstår i møtet mellom god tilrettelegging og godt vern av fornminnene. Kulturminneseksjonen har lagt ned et stort arbeid i å utvikle nye produkt som skiltstativ og plattformer. Målet har vært at produktene skal være holdbare, vedlikeholdsfrie og fleksible. I tillegg skal skilt og plattformer ikke føre til markinngrep, og de skal visuelt gå godt inn i kulturmiljøet. Utforming og materialbruk skal samsvare med designprofilen for det nærliggende Solbergtårnet.

Visuell informasjon

Skiltene skal være lette å forstå for alle både gjennom design og fargebruk, tekstlig og visuell informasjon. Tekstene har blitt korte, lettfattelig og gode å lese. I tillegg har fylkeskommunne kjøpt retten til bruken av en skrifttype spesielt utviklet for mennesker med lesevansker, og trykt informasjonen på matte skiltplater som ikke gir gjenskinn. Dette er enkle grep som ikke koster ekstra.

Plattformen ved Solberg

På Solberg renner det mye vann over bergflatene og grunnen framfor berget er derfor svært våt. Løsningen ble å utvikle en plattform som lar vannet renne fritt. Den ble bygd i tre og fundamentert på betongsokler plassert på marknivå. Soklene er videre konstruert slik at de kan justeres hvis plattformen blir utsatt for

Plattformen på Solberg er bygget i kebony og cortenstål fundamentert på betongsokler plassert oppå marknivå. Den gir publikum med og uten hjul mulighet for å komme nær en av Østfolds mest besøkte helleristninger. Foto: Østfold fylkeskommune.

telehiv. Mange viktige beslutninger som var avgjørende for det gode resultatet ble truffet sent i utformingen. Eksempelvis ble plattformen lengre enn tenkt og kom til å ligge lavere i terrenget, noe som ble en stor visuell forbedring. Disse endringene var kun mulige takket være stor fleksibilitet fra både prosjektleder og byggherre.

En million

De samlede omkostninger for planlegging og gjennomføring av Oldtidsveien formidlingsprosjekt har vært ca. 1 million kroner. Knapt halvparten har gått til planlegging og resten til bygging av plattform og til produksjon av skilt.

Veien videre

Det tok tid å få oversikt over hva som har vært gjort tidligere innenfor tilrettelegging i friluftsområder/kulturminneområder. Østfold fylkeskommune vil nå arbeide for at flere områder blir tilgjengelige for rullestolbrukere og gjøre det lettere å ferdes for mennesker med nedsatt syn. På Solberg gjenstår det å få til en tilfredsstillende parkeringsløsning.

> **Tilretteleggingen på Solberg ble bedre enn ventet. Fra kulturminnevernet sin side var vi redd for at anlegget ville bli svært dominerende, men det glir fint inn i kulturmiljøet.**

> **Prosjektet er ikke ferdig før vedlikeholdsavtale er på plass. Arkeolog Linda Nordeide**

To nye typer skilt er nå standard ved formidling av kulturminner i Østfold. Tekstene er korte og lett å lese. De er skrevet med en skrifttype spesielt utviklet for mennesker med lesevansker, og trykt på matte skiltplater som ikke gir gjenskinn.
Foto: Terje Rakke/Nordic life.

Time og Klepp kommuner

Universelt utforma kyrkje på Jæren

Dette er ein av dei beste salane eg har sunge i, seier Hanne Krogh. Foto: Knut Bry.

Klepp og Time kommune skulle som første kommunar i landet byggje ei ny kyrkje saman. Dei vedtok at kyrkja skulle byggjast i tråd med prinsippa om universell utforming. Frøyland og Orstad kyrkje er blitt eit publikumsbygg med god og likeverdig tilkomst for alle.

Politisk vedtak i kommunestyre i Time 21. juni 2005:

«Kyrkja skal byggjast i tråd med prinsippa om universell utforming. Folk skal kunna gå altergang, døypa barn, gifta og konfirmera seg, jamvel om dei er orienterings- elle bevegelseshemma, og det utan særlege tiltak for dei»

Det var og eit likelydande politisk vedtak i Klepp kommunestyre.

Vedtaket skapte utfordringar for prosjektet. I 2005 var det lite kunnskap om universell utforming og lite rettleiingsmateriell å finna. Kyrkja tok det som ei utfordring. Dei laga ein moglegheitsstudie, basert på temaheftet frå Statsbygg: Bygg for alle.

Prosjektet starta i 2003 med å utlyse ein arkitektkonkurranse. Vinnarutkastet måtte reviderast fleire gonger. Første spadestikk

vart teke i 2005, og kyrkja vart vigsla i 2008.

Frøyland og Orstad kyrkje stod sjølv for byggje - og prosjektleiing. Den samla kostnaden var på 68 millionar kronar, inkludert 17 000 dugnadstimer. Klepp og Time kommune ytte sitt med 21,7 mill kr. kvar.

Meir enn rullestolar

Universell utforming var tema på alle byggjemøta i starten, og prosjektleiaren hadde ein stor jobb med å få alle til å skjøna at dette var noko meir enn tilgjenge for rullestolar. Med så mange aktørar var den største utfordringa å få alle til å forstå grunntanken med omgrepet. Universell utforming er ein integrert del av bygget si form, der også den kunstnariske utforminga medverkar til å oppnå dette.

God lyd

Det er lagt stor vekt på å få til eit godt lydmiljø med låg etterklangstid og bevisst på bruk av materiale og romgeometri. Bygget er evaluert av brukarar frå Handikapforbundet, Astma og allergiforbundet, Blindeforbundet og Hørsellaget. Ulike behov skapar konfliktar, til dømes er det harde og litt glatte golvet lett å halda reint, noko allergikarar set høgt. På den andre sida kan lyden på eit hardt golv plaga hørselshemma og vere farlegare å gå på. Hørsellaget er veldig godt nøgd med bygget.

Dåp. Foto: Knut Bry.

Foto: Knut Bry.

Det er installert løfteplattform mellom 1. etasje og underetasjen. Det er ikkje ei optimal løysing, men den er valt ut frå økonomiske omsyn.

Kommunane brukar kyrkjebygget som eit godt eksempel på universell utforming og har hatt mange grupper på synfaring. Kyrkja fekk Rogaland fylke sin tilgjengepris i 2009.

Saman med Husbanken har kommunane laga brosjyren «Rom for alle», som beskriv prosessen frå politisk vedtak til ferdig bygg. Den kan ein få ved å vende seg til Time kommune, eller bruke lenka: http://www.time.kommune.no/Filnedlasting.aspx?MId1=13009&FilId=2641
Det er også laga ein nettversjon: www.tilgjengekyrkja.no

> **Universell utforming vart leielinja vår. Ein hemsko meinte mange. I staden vart det ei openberring.**
>
> Byggje – og prosjektleiar Njaal Fykse

Rogaland fylke

Kurs for håndverkere

Foto: Rogaland fylkeskommune.

Etter initiativ fra Rogaland fylkeskommune inviterte Stavanger Byggmesterlaug våren 2010 sine 2000 medlemmer og deres ansatte til å delta på kurs i universell utforming. Etter å ha gjennomført kurset ble Byggopp, Opplæringskontoret for Bygg- og Anleggsteknikk, kontaktet for å tilby kurset til sine 10.000 medlemmer og ansatte i Rogaland.

Bygg og anlegg ett av fem satsingsområder i Fylkesdelplanen for universell utforming i Rogaland. Fylkeskommunen inviterte derfor i 2009 Stavanger Byggmesterlaug til å drøfte behovet for kurs for håndverkere. Behovet ble bekreftet, og det ble laget et kurs for tømrere, rørleggere, anleggsgartnere, andre håndverkere og byggeledere

Håndverkerkompetanse

Kurset tar for seg krav til universell utforming både i nye bygg og ved rehabilitering av eksisterende bygg. Det er utarbeidet en fagplan og en kursmappe. Undervisningen er praktisk orientert, og kursdeltakerne må blant annet lære om detaljer som: Hvordan skal kraner og dører plasseres? Hva med terskler og trapper?

Gjennom kurset får deltakerne en innføring om ulike begreper innen universell utforming, og tanken bak dimensjoneringsgrunnlaget i regelverket. Det er lagt inn en erfaringsdel der deltakerne får prøve hvordan det er å ta seg fram i rullestol eller å være synshemmet. Kurset varer i 7 timer og kursbevis deles ut etter fullført kurs. For å få tildelt "uu-kortet" må deltakerne løse noen oppgaver i forlengelse av kurset.

Fylkeskommunens erfaringer viste at det var behov for slike kompetansehevende kurs, men det var dessverre lav deltakelse på kursene. Dette kan skyldes høy aktivitet i byggebransjen og prioritering av ressursbruk. Høsten 2012 ble det tatt et markedsføringsgrep for å få flere til å delta på kurset. Et reklamebyrå utarbeidet en brosjyre og en markedsførings-strategi.

God medieomtale

Stavanger Aftenblad, Aftenposten, Haugesunds Avis, Byggmesteren, samt Helse Aktuelt. Miljøverndepartementets og Husbankens nettsider om universell utforming har omtalt kurset. NRK Rogaland og Norge i dag har sendt reportasje fra kurset.

Faksimile av brosjyre

Rogaland fylkeskommune fikk kr 150.000 i kompetansehevings-midler fra Husbanken, som er brukt til å redusere deltaker-avgiften. Fylkeskommunen har bidratt med egne ressurser, og har stått for trykking av brosjyrer og markedsføring. Kurset koster kr 1500 pr. deltaker. Det har så langt vært 187 deltakere på kurset fra Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Stavanger Byggmester-laug, Byggopp og fra Mesterfag-skolens kurs i Spania.

Det finnes flere eksempler på håndverkere, som ikke vet at en ledelinje har en funksjon. Håndverkerne har gjerne latt ledelinjene gå rett i en stolpe, fordi de trodde linjene var ren dekor. Gjør de denne feilen i et publikumsbygg, kan det bli dyrt.

Foto: Rogaland fylkeskommune.

Fra Fylkesdelplanen for universell utforming i Rogaland.

For å oppnå mer universell utform-ing på alle samfunnsområder, er det nødvendig med økt kompetanse og et felles kunnskapsgrunnlag. Dette må inn i grunnopplæringen. I tillegg vil det være behov for mer spesialisert kunnskap innen en rekke yrker, slik som hos lærere, arkitekter, planleggere og designere. Her må universell utforming integreres i de enkelte fagutdanningene med muligheter for videreutdanning/ kurs for etablerte fagfolk.

Hedmark og Oppland fylker

Mer tilgjengelig reiseliv med enkle grep

Trinnfritt inngangsparti med automatisk døråpner på veggen. Foto: Torhild Jørgensen Solbakken. Norsk Turistutvikling AS.

Universell utforming i reiselivet har vært et av delmålene i pilotfylke-prosjektet. Hovedtiltaket i pilotperioden har vært å kartlegge tilgjengeligheten i 90 reiselivsbedrifter. De 90 bedriftene inkluderer hoteller, restauranter, museer og aktivitets-leverandører.

Hensikten med kartlegging;

- Øke kunnskapen og bevisst-heten om universell utforming
- Øke bevisstheten om bedriftens sterke og svake sider med hensyn til universell utforming
- Forslag til mulige produkt-forbedringer
- Tiltaksrapport
- Stimulere til god og riktig informasjon i markedsføring

Reiselivsnæringen responderte svært positivt på å få en gjen-nomgang av sin bedrift. Arbeidet avdekket imidlertid svært stor uvitenhet rundt temaet. Mange ble overrasket over enkle grep som kan gjøre stor forskjell for den reisende.

Ved siden av kartleggingen har pilotprosjektet holdt årlige konferanser. Her har målet vært å bli klar over markedsverdien av å være tilgjengelig for alle, og hvor viktig det er å synliggjøre at man kan tilby gode fasiliteter uansett funksjonsevne. En stor målgruppe er de eldre som blir mer og mer

reisevante, har god økonomi og kan reise i 20 år som pensjonist.

UU-satsingen fortsetter i Hedmark og Oppland

I løpet av pilotperioden er det dannet et nettverk av reiselivsbedrifter i de to fylkene som vil jobbe videre med temaet. Nettverket har fått oppstartmidler fra Nærings- og Handelsdepartementet og startet arbeidet høsten 2013. Nettverket skal prioritere egen kompetanse på universell utforming.

Spesialist på universell utforming i reiselivet

Rådgivningsselskapet Norsk Turistutvikling på Lillehammer har skaffet seg spesialkompetanse på temaet universell utforming i reiselivet. De vant første anbudsrunde på kartlegging av de første 30 overnattingsbedriftene og har siden spesialisert seg på lover og regler, standard og muligheter for reiselivsbransjen.

Reiselivsprisen

De 90 reiselivsbedriftene som deltok i kartleggingen er invitert til å delta i en konkurranse om å vinne en reiselivspris på 50 000,- kr.

Et heispanel som er riktig utformet.
Foto: Torhild Jørgensen Solbakken. Norsk Turistutvikling AS.

Et oversiktskart for å orientere seg.
Foto: Torhild Jørgensen Solbakken. Norsk Turistutvikling AS

Vinneren er den bedriften som har gjennomført flest tiltak etter at den ble kartlagt. Prisen deles ut på konferansen "Du skal få en dag i mårå", på Hamar i oktober 2013.

Et tilgjengelig Norge innen 2025

Reiselivsnæringen i Hedmark og Oppland må jobbe hardt for å bli helt tilgjengelig innen 2025. Men det er de små skrittene som til slutt blir den lange mila. Ressursgruppa som ble etablert til pilotprosjektet, bestående av Hedmark og Oppland fylkeskommuner, NHO innlandet, sammen med Rådene for likestilling av mennesker med nedsatt funksjonsevne i de to fylkene, vil fortsette arbeidet med bevisstgjøring, kompetanseheving og nettverkstiltak til felles nytte for tilbyder og den reisende. Alle skal ha gode reiseopplevelser i Hedmark og Oppland.

VISUELL TURISTGUIDE I TRONDHEIM

Visit Trondheim utgir årlig en turistguide for Trondheim. Det kommunale råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne har tatt initiativ til kartlegging av universell utforming ved ulike virksomheter som omtales i turistguiden. Kartleggingsarbeidet gjennomføres av 3. års ergoterapistudenter ved Høgskolen i Sør Trøndelag (HIST). Virksomheter som tilfredsstiller krav til tilgjengelighet, merkes med pictogram for henholdsvis fremkommelighet, orienterbarhet, hørsel og astma/allergi i turistguiden. Resultater av kartleggingsarbeidet gjennom sju år er:

- HIST studenter får økt kompetanse i universell utforming
- Visit Trondheim får fornyet informasjon til turistguiden
- Trondheim kommune oppnår større fokus på universell utforming.

Sortland kommune

Skolekvartalet - et framtidsrettet signalprosjekt

Taktil ledelinje til hovedinngang, divergerende belegg og oppvarmet sone ved inngang, kontrast i dør, tydelig skilting.
Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

Skolekvartalet på Sortland har fått fremtidsrettede bygg og uterom. Det har blitt et område der bygg og uterom ligger godt til rette for alle brukere av skolen; både elever, ansatte og andre. Elever med forskjellige funksjonsnedsettelser kan benytte skolen i nærmiljøet, og kravene til universell utforming av bygget gir mindre behov for fordyrende spesialombygginger i etterkant.

Sortland kommune startet bygging av ny ungdomsskole i 2009. Samtidig skulle Nordland fylkeskommune rehabilitere og bygge ny videregående skole (VGS). Begge disse skolebyggene ligger i Skolekvartalet- et sentralt plassert "campus-område" på Sortland, der også idrettshall og barneskole ligger. Det store felles uteområde fungerer også som knutepunkt for gang- og sykkelveier og som nærmiljøanlegg. Det skulle også rehabiliteres. Dette var et stort og tungt prosjekt for kommunen.

Signalprosjekt

Da Sortland kommune ble ressurskommune for universell utforming i 2008, ble det bestemt at Skolekvartalet med bygg og uterom, skulle være kommunens signalprosjekt. Skolekvartalet skulle også bidra til at involverte parter økte sin kompetanse på universell utforming, og at resultatet skulle være et godt eksempel for regionen. VGS stod ferdig i 2011, ungdomsskolen i 2012, mens uterommet vil stå ferdig i 2014.

Det ble vedtatt strenge rammer for universell utforming i reguleringsbestemmelsene. «Prosjekteringsverktøyet for universell utforming publikumsbygg» basert på TEK-07 (Trondheim kommune) ble i 2007 vedtatt som standard for alle kommunale nybygg. Det ble stilt krav til prosjekterende om kompetanse i universell utforming, og det skulle dokumenteres hvordan kravene var ivaretatt i bygg og uterom.
I tillegg ble anbefalingene i prosjekteringsverktøyet for universell utforming publikumsbygg vedtatt som standard for ungdomsskolen og som retningslinjer for VGS. Dette viste seg å bli svært viktig, når ulike løsninger ble diskutert.

Sortland, den blå byen: Kunstnerisk utsmykking markerer hovedinngangen på lang avstand. Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

Samarbeid, organisering og medvirkning

Det ble opprettet en rådgivende «uu-ressursgruppe» for Skolekvartalet, med ulike brukerrepresentanter i tillegg til ergoterapeut og arkitekt.
Dette var til stor nytte for prosjektet.

Kostnadsøkningen knyttet til universell utforming ble vurdert som liten. Det er ikke regnet på konkrete summer, men det er klart at større heis, doble håndløpere med mere har gitt et dyrere bygg enn det minimumskravene hadde medført. Samtidig har de strenge kravene resultert i et moderne, funksjonelt bygg.

Silda styrer deg til administrasjonen
Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

VGS med fylkeskommunen som byggherre hadde ikke samme tilnærming til universell utforming i planleggingen. Dette førte til at det var nødvendig å gjøre endringer både i planleggings- og byggefasen, noe som kostet. Kostnadene var likevel minimale sett i et helhetsperspektiv.
Kravene til universell utforming ligger som grunnleggende premiss i prosjekteringen av uterommet. Dette har ført til at prosjektet fikk tildelt 5.4 mill i Stedsutviklingsmidler i 2011.

Hva er oppnådd?

Skolekvartalet er ikke et eksklusivt område, men et traust og godt prosjekt. Det er planlagt og bygget etter TEK-07, men likevel blitt et fremtidsrettet anlegg, da man har fulgte en strengere kommunal standard. Det har vært en bevisst materialbruk og utforming av fellesarealer både inne og ute.
Ute har man tenkt fornuftig plantebruk og plassering. Gjennom utformingen av fellesrommene har man sørget for god akustikk. Det er teleslynge i alle fellesrom, og klimaanlegg som styres fra hvert rom.
For å sikre gode kontraster og taktil merking i begge skolebygningene og i uterommet ble det utformet en egen kommunal skiltmal. Kunstnerisk utsmykking er benyttet som ledelinjer og for å synliggjøre viktige funksjoner.

What did you learn in school to-day?

Prosessen med Skolekvartalet har gitt læring til alle parter i prosjektet, og det er blitt et lærings- og befaringsmål for delegasjoner til ressurskommunen Sortland. Den viktigste læringen er at de ulike brukerne sitter på verdifull kompetanse som må trekkes inn så tidlig som mulig i planleggingen. Gode dialoger fører til bedre løsninger.

Trondheim kommune

Raskt og effektivt tilsyn via iPad

Bruk av iPad for utfylling av tilsynsrapport direkte på tilsyn; effektivt og godt hjelpemiddel. Foto: Trondheim kommune.

En arkitekt uttrykte under et tilsyn med universell utforming at det var ”tøft og en smule irriterende at kommunen kom han i forkjøpet med bruk av iPad på jobb”. - Kommunal effektivitet, vet du, var Trondheim kommunes umiddelbare svar.

Det har bare vært positive tilbakemeldinger fra foretak som har vært gjenstand for tilsyn med bruk av iPad. Rask tilbakemelding forsinker ikke byggesaksprosessen verken i prosjekterings- eller utførelsesfasen.

Byggesakskontoret har ført tilsyn med universell utforming siden 2005. Det har vært en prioritert oppgave i byggesaksbehandlingen, grunnet Trondheim kommunes rolle som pilotkommune og senere ressurskommune i universell utforming. I 2012 ble det gjennomført 13 stedlige tilsyn med universell utforming. Alle ble utført på publikumsbygg og/eller arbeidsbygninger etter krav i henhold til byggetekniske forskrifter TEK10.

iPad effektiviserer arbeidet

I forbindelse med gjennomføring av tilsyn i 2011 så tilsynsmedarbeiderne behov for å effektivisere selve tilsynsprosessen. Det tok for lang tid fra kommunen var på byggeplassen til selve rapporten forelå. Samtidig ønsket kom-

munen å legge bildematerialet direkte inn i rapporten. Tilsynsgruppen fikk derfor i slutten av 2011 klarsignal fra administrativ ledelse for innkjøp av en iPad og en del programvarer til utvikling av egen tilsynsmal. Etter ett par måneder med prøving og feiling, fant man frem til en tilsynsmal som kunne brukes for flere fagområder, også universell utforming. Denne elektroniske tilsynsmalen har gitt kommunen en helt annen gjennomføringsevne, og det ble derfor kjøpt inn en iPad til hver tilsynsmedarbeider.

Bildene som blir tatt under tilsynet blir lagt rett inn i rapporten og supplert med tekst der det er nødvendig. Kommunen kan også legge fakta fra byggesaken rett inn i malen, og supplere med tekst for å forklare status. Det kan gjøre anmerkninger og notater direkte på PDF-er (tegninger, rapporter og lignende).

Tilsyn med rullestol

Kommunen måler med lasermåler og benytter rullestol for å synliggjøre tilgjengelighet. Selve rapporten skrives på stedet og kan i praksis oversendes til ansvarlig søker så snart tilsynet er over, og det ikke foreligger avvik av vesentlig betydning for midlertidig brukstillatelse eller ferdigstillelse.

Erfaringer viser at den elektroniske tilsynsmalen fungerer fint for tilsyn med universell utforming (brukbarhet). Bilder fra de ulike rom og detaljer legges inn i rapporten, og beskriver mer enn ord. Tilsynet legger vekt på at det er foretakene som er gitt ansvarsrett i byggesaken, som skal dokumentere at de funksjonelle kravene er oppfylt. Det er derfor bare to kolonner som fylles ut av tilsynsmedarbeiderne: Har man dokumentert tilfredsstillende brukbarhet eller ikke? Hvis ikke, har foretakene mulighet til å supplere tilsynet med mer dokumentasjon. Der tilsynet avdekker store og vesentlige avvik, må foretakene i all hovedsak lukke avviket ved å endre tiltaket. Tilsynet har også opplevd at ansvarlige søkere ber om at avviket behandles i søknad om dispensasjon.

Det er vist stor interesse fra andre kommuner i Norge på hvordan tilsyn med universell utforming gjennomføres ved hjelp av den elektroniske tilsynsmalen. Trondheim kommune har hatt besøk fra flere kommuner på stedlige tilsyn med brukbarhet/-universell utforming.

Utfordringene i fremtidige tilsyn, i følge tilsynsgruppa i Trondheim kommune, vil være å ikke gape over for mye når det skal føres tilsyn med universell utforming etter byggteknisk forskrift, TEK10. Forskriften har blitt så detaljert at tilsynet ikke har anledning til å inkludere alle sjekkpunkt fra forskriften.

Riksdekkende tilsyns-app
Direktoratet for byggkvalitet ble raskt interessert i Trondheim kommunes elektroniske tilsynsmal og har videreutviklet konseptet gjennom utarbeidelse av en "riksdekkende" tilsyns-app som foreligger våren 2013.

Lenke til tilsynsapp for universell utforming som utvikles og vil bli publisert i november 2013.
.dibk.no/no/Om-oss/Arkiv/Nyhetsbrev-arkiv/Nyhetsbrev-122013/Artikkelliste-122013/Tilsynsappen-lanseres-i-november/

PROSJEKTERINGSVERKTØY FOR UNIVERSELL UTFORMING AV PUBLIKUMSBYGG

På oppdrag fra Direktoratet for byggkvalitet har Trondheim og Porsgrunn kommune sammen utviklet et prosjekteringsverktøy for universell utforming av publikumsbygg. Verktøyet retter seg først og fremst mot prosjekterende i privat og offentlig virksomhet. Det kan brukes ved kommunalt tilsyn, kontroll av prosjektering og utførelse, og som vedlegg i anbudsmateriale. Verktøyet er til hjelp i planarbeid. Prosjekteringsverktøyet er basert på forskrift om tekniske krav til byggverk; TEK10 med utdrag fra Veiledning til TEK10 relatert til universell utforming. Verktøyet er bygget opp av temablad med tilhørende sjekkpunkter. Hvert temablad har anbefalte tilleggsytelser med forklaringer og illustrasjoner for å tydeliggjøre universell utforming.

Prosjekteringsverktøyet er nyttig til planlegging og prosjekteringsarbeid.

Prosjekteringsverktøyet ligger på nettsiden til Direktoratet for byggkvalitet:
www.dibk.no/no/Tema/Universell-Utforming/Verktoy/Prosjekteringsverktoy-for-universell-utforming-av-publikumsbygg/

Vestre Toten kommune

Brukervennlig badeanlegg med ny svømmehall på Raufoss

Svømmehallen ble en suksess , og den estetiske utformingen av stupetårnet er spesielt tilpasset denne hallen. Utformingen har likevel skapt diskusjoner i ettertid.
Alle foto: Vestre Toten kommune.

Totenbadet sto ferdig i 1992, men man savnet en ny svømmehall fra første stund. Da den gamle svømmehallen ble stengt i 2001, startet planleggingen av ny hall, men Raufoss sine 6500 innbyggere måtte likevel vente i 10 år før den sto ferdig.

Ny svømmehall ble utsatt flere ganger av økonomiske grunner. I 2007 begynte man å planlegge ut fra en sammenkobling av Totenbadet, ny svømmehall og ny stadion. Stadionanlegget ble ikke realisert, men finansieringen til svømmehall kom på plass i 2009, og hallen sto ferdig i 2011.

Da prosjektet ble forankret i kommunestyret var universell utforming blitt en naturlig del av kommunens rutiner. Det ble nedsatt en byggekomite med medlemmer fra Rådet for funksjonshemmede og Idrettsrådet, som også var høringsinstans.

Den samlede kostnaden for prosjektet var 48,6 millioner kroner. Det er gitt 11,5 mill. i spillemidler for 25 x 15,5 meters konkurransebasseng, samt 0,6 mill. for stupeanlegget med 1- og 3-meter svikt, samt 5-meter.

Garderobeanlegg

Siden hallen ble reist i tilknytning til Totenbadet, måtte det eksisterende garderobeanlegget fornyes. Adkomst til svømmehallen ble lagt gjennom badeanlegget, og garderobene ble utbedret i tråd

med kravene til universell utforming. Det ble blant annet satt inn automatiske dører og lagt taktile ledelinjer fra inngang til badeanlegg. Det ble også laget en egen publikumsinngang direkte til svømmehallen under svømmestevner.

Konkurransebasseng

Det ble stilt krav om at det skulle kunne avholdes svømmestevne i svømmehallen Derfor ble det ikke anlagt permanent rullestolrampe, fordi dette ikke vil gi like konkurranseforhold i alle banene. Svømmehallen har derfor kun bassengheis. Men Totenbadet har mange bassenger og i ett av dem er hele adkomsten ei stor «rampe».

Diskusjon om stupeanlegget

Stupetårnet har skapt diskusjon i ettertid. Fordi det ble valgt en flott glassfasade mot adkomst og parkering, ble stupetårnet tegnet spesielt for denne hallen. En forutsatte ubevisst at rullestolbrukere ikke bruker stupetårn, og at kravene til universell utforming da ikke behøvde å ivaretas. Dette gjorde at tårnet ikke ble gjenstand for den diskusjonen om universell utforming slik det burde ha blitt. Trappa ble svært bratt og vanskelig for mange, og det ble ikke lagt til rette for ettermontering av løfteanordning. Erfaringene fra denne delen i prosjektet er nyttig å ta med i andre sammenhenger. Det finnes bevegelseshemmede som mer enn gjerne hopper fra 5-meteren!

Bassengheis framfor rampe ble valgt som et kompromiss for å imøtekomme svømmeklubbens behov.

Svømmehallen en suksess

Svømmehallen ble en suksess, og besøkstallet er fordoblet siden badeanlegget fikk svømmehall. Det eksisterende badeanlegget ble stort sett drevet med underskudd - helt til svømmehallen var på plass. Nå gleder kommunen seg over at anlegget går godt økonomisk. I 2013 skal restaurantdelen utbedres og gi bedre plass til matservering.

Bassengheis framfor rampe ble valgt som et kompromiss for å imøtekomme svømmeklubbens behov. Det er ellers fort gjort å tro at universell utforming er lik tilgjengelighet for rullestolbrukere - og glemme andre praktiske detaljer slik som ledelinjer og god akustikk, som skal til for at anlegget skal fungere for alle. Den nye svømmehallen har gode akustiske forhold.

Når kravene til universell utforming ligger i bunn for planlegginga, er det vanskelig å peke på at dette blir fordyrende. Automatiske dører og taktile ledelinjer er små ekstrautgifter, som betaler seg ved at flere kan bruke anlegget.

Stord kommune

Nyskapande modell for bustadbygging

Modell for bustadbygging har resultert i fleire ulike bufellesskap, her frå Knutsaåsen på opningsdagen med ordførar til stades.
Foto: Nina Sørli, Stord kommune.

Å lage bustader som er tilpassa fleire grupper av framtidige bebuarar, og å gjere dei tilgjengelige og inkluderande er framtidsretta politikk. Universell utforming er meir enn krav om handlistar, fargekontrastar og dørbredder. Det er å gjere bustadane attraktive og funksjonelle for flest mogleg bebuarar.

Målet for prosjekt «Modell for bustadbygging» var å leggje til rette for eit godt bustadtilbod for dei som elles har vanskar med å skaffe seg eigen bustad, eller som har behov for eit bufellesskap

saman med andre. Kommunen fekk 450 000 i kompetansemidlar av Husbanken for å utvikle bustadmodellen.

Prosjektkonkurranse

Det vart lyst ut ein avgrensa prosjektkonkurranse om utarbeiding av ein modell for bustader der universell utforming var eit av fleire krav. Konkurransen omfatta i første omgang tre bufellesskap. Kriteria for val av prosjekt var: Pris på prosjektering, kalkulerte byggekostnader, funksjonalitet og bruk, utforming og estetikk (arkitektonisk kvalitet, stadtilpassing, samanheng ute-inne) samt forvaltning, drift og vedlikehald (livsløpskostnader).

Krav til modell

Krav til modellen var at den skulle innehalde ulike element, som gjorde at bustader kunne utformast etter behovet til ulike grupper av bebuarar. Det kunne mellom anna vere materialbruk, fellesareal, kontor og base for pleiepersonell. Modulane skulle kunne nyttast på ulike tomter, og det skulle vere mogleg å sette ulik farge og dekor på elementa, slik at bustadane ikkje vart for like.

Der alle skulle tru at nokon kunne bu

Tiltaket vart finansiert gjennom låneopptak og tilskot frå Husbanken, og husleiga blei sett til reelle buutgifter. Vinnar var Arkitekturverkstaden Asplan Viak AS med mottoet: «Der alle skulle tru at nokon kunne bu». Dei laga ein modulbasert modell som kan setjast saman på ulikt vis, men ikkje som ferdigproduserte modulbygg. Arkitekturverkstaden fekk i oppdrag å detaljprosjektere 21 bustader fordelt på fire tomter.

Bufelleskapet er formelt opna med snorklipping ved ordføraren.
Foto: Nina Sørli, Stord kommune.

Kva er universell utforming i bustader?

I konkurransematerialet var orda «universell utforming» og «tilgjenge for alle» brukt. Det var ikkje spesifisert kva ein meiner med universell utforming i bustadar. I ettertid ser ein at det ville ha vore ein fordel. Vinnaren har likevel hatt god forståing av omgrepet, og hadde gode forslag til utforming av bustadane, uteareal og samanheng mellom inne,- og ute areal for ulike brukargrupper. Vinnarfirmaet hadde som einaste firma teikna ein eigen modul for trapp og heis.

Krevjande og spanande

Det var tre ulike brukargrupper som var tiltenkt bustader i første omgang, og det vart oppretta kontakt med fagpersonar og brukargruppene. Det var ikkje mogleg med individuelle tilpassingar for enkeltpersonar, derfor var det viktig å lytte til kva fagfolk og brukarar meinte skulle prioriterast for dei ulike brukargruppene. Dette gjorde arbeidet krevjande, men og meir spanande.

Prosjektgruppa hadde kompetanse på behov hos brukargruppene, noko som var viktig i startfasen.

Det viste seg likevel fort at det var behov for spesialkompetansen til styringsgruppa for å få prosjektet i hamn.

Stord kommune hadde utarbeidd ein eigen rettleiar for universell utforming av flerleilighetsbygg, som vart brukt i prosjektet. Trondheim kommune sitt «prosjekteringsverktøy universell utforming flerleilighetsbygg» blei også brukt for å finne gode løysingar.

Gode bustader for alle

Dei tre bufellesskapa er no ferdig, og dei som har fått tilbod om å leige, har flytta inn. Både Stord kommune og leigetakarane er godt nøgd med resultatet. Det er meiningsfylt å jobbe saman på tvers av profesjonar og etatar, og det er nyttig med samarbeid mot statlige instansar i større prosjekt. Kontakten mot Husbanken Region vest og deira kompetanse har vore viktig.

Prosjekterande sin kunnskap om universell utforming og vilje til å finne løysingar har vore avgjerande for resultatet.

Verdal kommune

Mer attraktivt sentrum med ny jernbanepark

Jernbaneparken bygger opp under utsagnet Verdal- en by for alle. Foto : Øivind Holand, Verdal kommune.

Jernbanen har i over hundre år delt Verdal sentrum med et farlig krysningspunkt mellom tog, kjørende og gående. Men i 2011 kunne man åpne en tunnel under jernbanen, slik at sentrum ble mer tilgjengelig for alle. I stedet for snorklipping ved åpningsmarkeringen, ble de to bydelene symbolsk knytt sammen med rød sløyfe.

Sentrum har fått en trivelig og fin park med jernbaneundergang som fungerer bra for alle.

Jernbaneparken har "løftet" sentrum til glede for både verdalinger og besøkende.

Ubetydelig dyrere

Ekstrautgiftene på grunn av kravene til universell utforming beløper seg til ca. 1.0 million av en totalsum på 27.3 millioner, altså vel 3 %. Da er det tatt inn kvaliteter som dobbel håndlist, teleslynge, markering av trappeneser, taktile ledelinjer, felt med varselindikatorer og LED lys markering mellom golv og vegg i selve undergangen.

Omfattende planlegging

Jernbanepark med undergang er forankret i kommunedelplanen for Verdal sentrum.

Planarbeidet startet i 1995, der målet med jernbaneundergangen var:

- Knytte sammen øst og vestsiden av Verdal sentrum
- Øke sikkerheten for myke trafikkanter. Unngå "villpasseringer."
- Lette tilgjengeligheten for kollektivtrafikken = tog og buss.
- Skape en sentrumspark som fremmer bolyst, trivsel og tilgjengelighet.

Byggestart for prosjektet var i mai 2009 og Jernbaneparken ble åpnet i 2011. Prosjektet har vært et samarbeid mellom Verdal kommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune, Statens vegvesen og Jernbaneverket. Gjennomføring

ble organisert med kommunen som byggherre. Verdal kommune og Jernbaneverket utgjorde styringsgruppen i prosjektet

Prosjektet innbefattet også komplett utskifting av alle vann- og avløpsledninger i anleggsområdet. Det var mulig gjennom et konstruktivt samarbeid mellom planavdelingen og kommunens avdeling for teknisk drift og vedlikehold. Totalkostnadene på 27.3 millioner ble realisert gjennom et spleiselag av;
Verdal kommune – 16.8 millioner.
Jernbaneverket – 8.5 millioner,
Nord-Trøndelag fylkeskommune – 950.000, BRA – midler - 500.000 og næringslivet – 1.0 million.

I 2008 markerte Verdal 10 års jubileum med bystatus. I den forbindelse fikk vi utarbeidet vi en brosjyre som vi delte ut til næringsdrivende i sentrum med slagordet: Byrom og hjerterom – Verdal en by for alle. Foto: Verdal kommune.

Borgermedvirkning

Borgermedvirkningen ble ivaretatt gjennom folkemøte. I tillegg ble Blindeforbundet, lokallaget av Norges Handikapforbund og Kommunalt råd for likestilling av mennesker med nedsatt funksjonsevne involvert i planprosessene rundt universell utforming.

Ungdommen «glemt»

Ungdommen ble ikke tatt med i planleggingen, noe kommunen tar selvkritikk på, da de unge er storbrukere av parken med skateboard og BMX-sykler.

Nærmiljøet fryktet at undergangen skulle bli et tilholdssted for ulumskheter. Det har ikke skjedd. Heller ikke tagging og tilgrising.

I bratteste laget

For personer med synsvansker er det i ettertid kommet ønske om mer belysning og fremheving av kontraster. Stigningsforholdet i Jernbaneparken er 1:12 og hvilerepoe for hver 60 cm høgdeforskjell. Noen kan synes det er for bratt, men det var det som var gjennomførbart i denne delen av sentrum.

Kompetanseheving

Universell utforming var en strategi i hele planlegging – og gjennomføringsfasen. TEK 07 og «Veileder for ledelinjer i gategrunn» fungerte som referansepunkt i prosjektet. Prosjekterende deltok på kurs om universell utforming, og gjennom dette prosjektet øket de sin kompetanse på universell utforming betydelig.

Verdal kommune har i dette prosjektet benyttet brukererfaringer og tverrfaglighet i større grad enn i tidligere prosjekter.
For kommunen har statusen som pilotkommune og senere ressurskommune for universell utforming ført til økt bevissthet om betydningen av universell utforming som samfunnsstrategi.

Lys i tunnelen. Foto: Kari Gregersen Næss, Verdal kommune.

BRA – Bedre infrastruktur, Rullende materiell, Aktiv logistikk forbedring. Et nasjonalt program for bedring av kollektivtilbudet og en viktig del av Regjeringens arbeid for å bedre forholdene for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Universell utforming – bra for alle, nødvendig for noen.

Telemark fylke

Skoleelever ga nytt liv til gamle benker

Kreativ ungdom har gitt nytt liv til gamle benker i Porsgrunn, som her ved Østre brygge. Alle foto: Telemark fylkeskommune.

Gjennom prosjektet "Gjenbruk av benker", lærte elevene at det som er «nødvendig for noen, er godt for alle». Kobling mellom de ulike temaene en benk symboliserer var givende og morsomt å jobbe med.

Våren 2012 satte Telemark fylkeskommune i gang et prosjekt omkring gjenbruk, stedsutvikling, turveg, sosiale møteplasser og universell utforming. Prosjektet ble gjennomført i samarbeid med Porsgrunn videregående skole og Menstad ungdomsskole.

Benker langs turvegen

Oppdraget til elevene gikk ut på å gi ny utforming til utrangerte benker, som skulle plasseres på turvegen langs elva mellom Porsgrunn og Skien.

Traséen for turvegen langs elva, har stått på både Porsgrunn og Skien kommuners arealplaner de siste 15-20 årene. Så langt er den kun etablert på enkeltstrekninger. Målet er å få en sammenhengende attraktiv turveg for gående og syklende langs elva som binder de to byene sammen.

Pedagogisk kreativitet

Universell utforming var den røde tråden gjennom hele prosjektet. Benker inviterer til å slå seg ned og tilbringe mer tid langs elva. Muligheten for å hvile underveis kan for noen være avgjørende for å komme seg ut, bevege seg og treffe folk.

Stikkord til elevene var derfor robusthet, brukervennlighet, tilgjengelighet, stedsidentitet og miljø. Slik fikk også elevene lære om by,- og stedsutvikling.

Med kreativitet, humor og engasjement bidro benke-prosjektet til å skape blest om betydningen av gode møteplasser som kan brukes av alle.

Lærere og elever ved de to skolene stod for selve ombygg-ingen av benkene. Kommunen stilte med gratis benker, og stod for levering og utkjøring. Telemark fylkeskommune bidro med fore-drag og veiledning på skolene. Fylkeskommunen sørget for utplassering av benkene og dokumentasjon av prosjektet.

Grønn mobilitet

I september 2012 var prosjektet ferdig, og ti benker var utplassert langs elva. Våren 2013 utformet elevene de resterende åtte benkene som ble plassert i gågata i Skien sentrum. Totalramme for prosjektet var 60.000 kroner og ble finansiert av fylkeskommunale midler. Midlene gikk til de to skolene, som hver fikk 20.000 kr til dekning av materialkostnader, mens de resterende 20.000 kr ble brukt til gjennomføring av en temadag om «grønn mobilitet».

Gjenbruksbenk ved Neptunparken i Porsgrunn.

Denne benken er plassert ved Osebakken i Porsgrunn.

Universell utforming av reisekjeden - Bypakke Grenland

Telemark fylkeskommune, i samarbeid med Statens vegvesen og kommunene Bamble, Porsgrunn, Skien og Siljan, har i 2012 igangsatt arbeidet med en strategi for myke trafikanter. Prosjektet er en del av arbeidet med ny regional plan for samordnet areal og transport i Grenland. Intensjonen med planen er å utarbeide en strategi for gåing, sykling og universell utforming for de fire kommunene, med vekt på framkommelighet, trafikksikkerhet, drift og vedlikehold. Prioriterte tiltak planlegges gjennomført som del av en helhetlig virkemiddelpakke for Grenland, finansiert gjennom bypakke Grenland og eventuelt belønningsmidler fra staten. Universell utforming skal ivaretas i hvert tiltak som planlegges utført, som for eksempel utbedring av holdeplasser med tilhørende gangadkomst, bymiljøtiltak, gangveier, osv.

Gjøvik kommune

Felles løft for en mer tilgjengelig gågate

Vannbåret snøsmelteanlegg i fortauene og langs forretningene sikrer framkommelighet også om vinteren.

Alle foto: Gjøvik kommune.

Gjøvik har fått en meget tilgjengelig gågate, der en av lærdommene fra prosjektet er at for å lykkes med intensjonene om universell utforming, må dette følges opp hele veien fra plan til ferdigstillelse.

Gågata ble etablert som en prøveordning til OL på Lillehammer i 1994. Senere kom ønsket om å oppgradere gaten. Etter hvert som flere kjøpesentre etablerte seg i og utenfor Gjøvik, ønsket man å opprettholde den tradisjonelle sentrumshandelen. Tilgjengeligheten til forretningene var en utfordring for de eldre brukerne av gata.

Bredt samarbeid

Det som startet med en arbeidsgruppe av kommuneplanleggere, gårdeierforeningen, handelsstanden og prosjektleder, ble etter hvert utvidet med representanter fra Statens vegvesen, Oppland fylkeskommune og Rådet for likestilling av funksjonshemmede (RLF). Målet var at gågata skulle stå ferdig til byjubileeet for Gjøvik. I 2007 ble det avholdt et stort arrangement i gågata, der innbyggerne ble invitert til å mene noe om utformingen av gågateprosjektet. Her stod temaet universell utforming sentralt. Gjøvik kommune har bidratt med 2/3 deler av finansiering.Gårdeierne har bidratt med den siste

1/3 delen. Noen gårdeiere var med fra starten, mens andre kom med underveis. RLF var en aktiv medspiller gjennom hele fasen, blant annet overfor de gårdeierne som i utgangspunktet ikke ville delta i prosjektet.

I forkant av TEK 10

Det ble mange diskusjoner om hvorvidt man skulle bruke brustein eller ikke, og om det skulle bygges snøsmeltningsanlegg i gangsonene. Disse diskusjonene var i hovedsak knyttet til avveiningen mellom behovene til ulike brukergrupper, økonomi og driftsutgifter. Planprosessen ble gjennomført og vedtatt før nye forskrifter i TEK 10 var på plass, men man skjelte hele tiden til det forskriftsutkastet som var fremlagt. Slik har man fått en gågate som tilfredsstiller dagens lovverk.

Gjøvik kafe : Kombinerte ramper og trapper, som sikrer trinnfri atkomst til kafeen

Stort og komplisert prosjekt

I tilknytning til ombyggingen av Storgata skiftet kommunen ut eldre ledningsanlegg og opparbeidet nytt fjernvarmeanlegg. Dette ble et stort prosjekt som krevde samarbeid på tvers av virksomhetsområder og andre satsingsområder. Grunnarbeidet trakk ut i tid, og man ble nødt til å grave opp hele den eksisterende gågata under ett. Dette var til frustrasjon for både gårdeiere, forretningsdrivende og kunder. Her burde man lagt større, vekt på bedre informasjon om forløpet i prosessen til alle partene.

Gågata har vært et løft for Gjøvik. Man så raskt resultater av prosjektet, og folk tok i bruk gågata allerede mens grunnarbeidet pågikk. Prosjektet har også bidratt til et tettere samarbeid mellom gårdeiere, forretningsdrivere og kommunen

Resultater

Resultatet ble i all hovedsak som planlagt. Gjøvik har fått en gågate med:

- Kombinerte ramper og trapper, som sikrer trinnfri atkomst til de fleste forretningene.
- Vannbåret snøsmelteanlegg i fortauene og langs forretningene sikrer framkommelighet også om vinteren.
- Gjennomgående felt med smågatestein fungerer som synlig og taktil ledelinje for blinde og svaksynte.
- Rydding i planting og møblering slik at det gjennomgående feltet er helt fritt for slike elementer.
- Gode møteplasser og sittemøbler.
- Tydelig prioritering av gående der biltrafikken krysser gågata.

Mange fornøyde brukere

Kommunen har fått gjort mange tekniske oppdateringer og fornyinger under selve gågata. Gårdeierne og forretningsdriverne er godt fornøyd med resultatet som har gitt bedre tilgjengelighet til lokalene og flere kunder. De gårdeierne som ikke ble med, mangler i dag tilgjengelig inngangsparti til sine eiendommer. De som bruker gågata har fått en penere og mer tilgjengelig gate. Tilbakemeldingene fra brukerorganisasjonene er gode, selv om det fortsatt er en diskusjon om valget av noen løsninger. En av erfaringene er at trappenesene ikke er blitt godt nok merket.

Telemark fylke

Sentrumsnære turveger i alle kommuner

Fin tur- og gangsti i Evjudalen i Bø kommune. Alle foto: Fylkesmannen i Telemark .

Alle i Telemark bør ha muligheten til å gå, sykle og trille hjemmefra. Det er visjonen bak prosjektet «Sentrumsnære turveger med universell utforming».

Prosjektet skal styrke arbeidet med universell utforming av utearealer. Det skal også bygge opp under mål i regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet, og den nasjonale gåstrategien. Fylket har laget en eksempelsamling med utvalgte turveger fra samtlige 18 kommuner i Telemark. Heftet har fått tittelen «Sentrumsnære turveger. Universell utforming i Telemark», og viser at det er interesse i kommunene for å skape gode steder å ferdes på. Fylket kan bidra i utviklingen av gode lokale prosesser.

«Ut på tur» - en menneskerett

Hvordan kan vi legge nærmiljøet best mulig til rette for en fysisk aktiv hverdag? Vi trenger alle å bevege oss, og vi har godt av å være utendørs. «Ut på tur» er en god norsk tradisjon, men det å kunne forflytte seg som myk trafikant og turgjenger har ikke bare med tradisjon å gjøre; det bør også være en menneskerett. Lokalsamfunnene bør være slik at alle, uansett funksjonsnivå, kan få gleden av å komme på tur som en del av hverdagslivet.

Planlegge på tvers

Arbeidet med sentrumsnære turveger i telemarkskommunene har vært et samarbeid mellom flere aktører, og går på tvers av fagfelt som friluftsliv, folkehelse, stedsutvikling, trafikksikkerhet og universell utforming. Fylkeskommunen, Fylkesmannen og vegvesenet har dannet en tverrfaglig prosjektgruppe der de fylkeskommunale rådene for eldre og personer med nedsatt funksjonsevne også har deltatt. Selve kartleggingen har foregått i samarbeid med representanter fra

kommunene, råd for funksjonshemmede og andre som arbeider med utvikling og tilrettelegging av turveger i Telemark.

18 gode eksempler

Gode turveger som er lett tilgjengelige, sentrale og enkle å ta i bruk vil bidra til mer aktivitet og naturopplevelser, mindre bilkjøring, bedre trafikksikkerhet og flere sosiale treffpunkt. Heftet inneholder derfor ulike eksempler på turveger som alle ligger i nærheten av der folk bor og oppholder seg i hverdagen. Kartleggingen viser bredden av typer turveger som går utover det tradisjonelle turområdet i skogen. Både av fortauet i sentrum, snarvegen til barnehagen, sykkelvegen til skolen, gangstien gjennom parken og spaserrunden ved sykehjemmet hører med i denne sammenhengen. Jo flere som beveger seg i nærområdet, jo bedre.

Lett tilgjengelige stier, benker og broer på Rjukan.

Hva er en sentrumsnær turveg?

Prosjektet definerer en sentrumsnær turveg slik : «en definert trasé for myke trafikanter, med kort avstand (under 300m) til mange boliger i et tettbygd strøk». Gjerne også i gangavstand til barnehager, skoler, sykehjem, idrettsanlegg, butikker, grendehus og lignende. Noen turveger er blandet med motorisert ferdsel. Turvegens lengde bør være på minimum 2 km og helst som en rundløype.

STIER FOR ALLE I SARPSBORG

Sarpsborg kommune er med i prosjekt «Flere Freske Folk i Østfold». Det er initiert av partnerskapet Østfoldhelsa og ressursgruppa for forebygging av ulykker og skader. De kommunene som deltar i "Flere Freske Folk" fikk i oppdrag å utforme en sentrumsnær tursti som kan brukes av alle. For Sarpsborg var det naturlig å se på muligheten i tilknytning til lysløypa som er det mest brukte sentrumsnære turområdet i kommunen.
Det ble laget en 600 meter lang sløyfe på lysløypa, tilrettelagt for bevegelseshemmede/rullestolbrukere. Tidligere var det en sti der, men den var ikke trillbar verken med barnevogn eller rullestol. Det som er gjort er å utvide stien, fylle på masse, underlagsduk og subus. Det er kjøpt inn skilter, rastebord tilrettelagt for rullestolbrukere og grill.

"Stien for alle" ble offisielt åpnet under Friluftslivets uke i Sarpsborg. Svingen torader sto for underholdningen. Kurland barnehage og Per Gyntveien barnehage har sin 100-meterskog like ved stien. Mange eldre hadde funnet veien til åpningsarrangementet. Foto: Bente Holm Sælid.

Eidskog kommune

Uterom for en billig penge

Rekkverk fungerer også som leikeapparat for barn på Magnor Torg. Foto: Eidskog kommune .

Magnor torg er blitt en liten og intim plass mellom glassverket og en nyopprettet kafé i et gammelt industrilokale. Stedet der torget nå ligger, ble først ansett som upassende til formålet grunnet en sterk helling.

Ved å bygge en underliggende parkeringsgarasje tilkoblet områdets eksisterende parkeringsgarasje, har man planert det øvre nivået til et torg. Dette bidro også til å gi torget trinnfri adkomst. Universell utforming har vært et sentralt prinsipp både for utformingen og materialvalg. Torget er også tenkt som en kunst- og håndverksgågate, og er i dag et eksempel på hvordan det kan skapes tilgjengelige og rimelige uterom.

Populært handelssted

På 50-tallet var Magnor et populært handelssted og det største tettstedet i Eidskog. Fra 1980-tallet begynte utviklingen å gå i feil retning, og stedet ble etter hvert preget av fraflytting, forfall og negativt omdømme. Handelsstand, grendeutviklingslag og kommune hadde derfor et ønske om å gjenskape et trivelig miljø med nisjeforretninger og uteliv på Magnor.

Idedugnad

Magnor Torg er på mange måter et resultat av lokalt engasjement. Lokal forankring og medvirkning har vært sentralt hele veien. Det ble utført en stedsanalyse og historisk oversikt over Magnor, og arrangert idédugnad i form av folkemøter der både lokalbefolkningen og politikere deltok. Magnor barneskole og ungdomsrådet engasjerte seg også aktivt gjennom verkstedsjobbing. På slutten av skoleåret 2003/2004 gjennomførte skolen prosjektarbeidet «Magnor i sentrum» der elevene lagde modeller av Magnor før, nå og i framtida. Disse ble en del av grunnlaget for det videre arbeidet, og elevene fikk slik også

gjennomslag for noen av sine ideer. Det var hele veien et tett samarbeid med Rådet for funksjonshemmede. Kommunen hadde også flere møter med lokalt næringsliv.

Samarbeidsavtale

Selve prosjektarbeidet ble organisert i henhold til en samarbeidsavtale mellom Eidskog kommune, Hedmark fylkeskommune, Fylkesmannen i Hedmark og Statens vegvesen. Representanter for disse utgjorde en styringsgruppe for prosjektet, mens grendeutviklingslaget, næringslivet og ungdomsrådet deltok i en utvidet prosjektgruppe. Forprosjekt ble klart i november 2005, og ny reguleringsplan for området vedtatt høsten 2006.

Det offentlige en motor

Eidskog kommune satte av 5 millioner kroner til stedsutvikling på Magnor via fondsmidler og prosjektlån, der halvparten var beregnet til torget/"gågata". De resterende kostnadene fikk kommunen dekket gjennom blant annet et stedsutviklingstilskudd fra fylkeskommunen på kr 500.000,-. Magnorgården AS forpliktet seg til også å investere kr 500.000,-. Den offentlige satsingen bidro dermed til å utløse private investeringer i oppussing av bygningsmassen rundt torget. Ekstrakostnader til universell utforming lå ikke først og fremst i utgiftene til byggematerialer, men til flere runder med prosjektering.

Vedlikehold og drift

Magnor Torg krever minimalt med vedlikehold og drift utover noe fjerning av ugress. Kvalitet har vært viktig i materialvalg slik at det er holdbart i forhold til vedlikehold. Granitt/naturstein er valgt framfor betong der slitasje kan forventes. Belegningsstein og heller er valgt fremfor asfalt for å skape et triveligere torg, men også fordi grå heller reflekterer lys bedre og dermed er gunstigere for svaksynte. Det er valgt gangsoner med visuell og taktile avgrensninger i granitt i stedet for ledelinjer utendørs, fordi gangsoner bidrar til naturlig gangfunksjon også for svaksynte uten stokk. Torget har soner for all fast og løs møblering.

Praktisk møbleringssone på Magnor torg. Foto: Eidskog kommune.

MARGARINKONGEN.
Per Løken var fra 50-tallet en kreativ og energisk kremmer. Han fikk satt Magnor på norgeskartet; Magnor ble mer kjent som handelssted enn Skotterud og Kongsvinger. Per Løken ble kjent som "Margarinkongen" siden svenskene handlet margarin, smør og mel på Magnor da svenskekrona var verdt langt mer enn den norske. 1,40 kr NOK tilsvarte 1,00 kr SEK. Per Løken overtok glassverket og drev cafe. Man har hatt stor betydning for utvikling av næringsliv, bosetning og myldrende liv i gatene.
Kronekursen snudde og langvarig svenskehandel har hatt negativ innvirkning på næringsliv på Magnor. Det har de siste årene vært satset på å få Magnor til å våkne igjen ved å gi tettstedet estetiske løft og nyetablering av bedrifter.

Gode markeringer i gangsonen mot Magnor torgs fasade.
Foto: Eidskog kommune.

GODE RÅD

- Det trengs ildsjeler som ikke gir seg.
- Forankring er viktig.
- Viktig å vise underveis at det skjer noe. Små Suksesser Straks.
- Når du først begynner å gjøre noe med det offentlige rommet, skapes positive ringvirkninger.
- Samspill mellom flere aktører kan være en suksessfaktor.
- Universell utforming er nytt for mange entreprenører.
- Viktig med tydelig bestilling.

Risør kommune

Et vernet bysentrum med universell utforming

Trekta: Risør fysikalske senter fikk kommunens tilgjengelighetspris i 2009 for adkomsten til senteret. Rampe og rekkverk er tilpasset miljøet, og det er brukt tradisjonelle materialer som naturstein og smijernsrekkverk. Foto: Risør kommune.

Opparbeidelsen av hovedgata i Risør sentrum er i all hovedsak vellykket og positiv for byens befolkning. Den gir bedre plass til fotgjengere og gateliv og mindre til bilene. Samtidig er bussenes behov ivaretatt på en god måte.

I forhold til verneformålet i byen, er kommunen fornøyd med resultatet med enkle linjer og materialer, som ikke tar oppmerksomheten bort fra bebyggelsen. Historisk sett var dekket i denne delen av byen hardpakket sand kombinert med fortau med større steinheller.

Kommunen ble pilotkommune for universell utforming i 2005 spesielt med tanke på å få til en universell utforming i den verneverdige bebyggelse i sentrum. Denne problemstillingen har i løpet av prosjektperioden vært sentral i flere kommunale og private prosjekter.

Funksjonelle hovedgater

Hovedgatene er svært funksjonelle. Det er laget en bredere promenade langs havna og et

universelt utformet leskur for buss. Ledelinjene fungerer ikke helt optimalt, fordi det er valgt en kombinasjon av frittliggende ledelinjer inne på fortauene som går over til ledelinjer i form av kantstein på innsiden av lastelommer.

Inngangspartiene

Først ble samtlige inngangspartier i sentrumsgatene kartlagt med tanke på nå-situasjon, spesielt i forhold til bevegelseshemmede, men også med tanke på synshemmede. For hvert inngangsparti ble det lagd en A4-side med bilder, faktisk situasjon og forslag til mulige løsninger. Rapporten ligger på kommunens hjemmeside. Kartleggingen har skapt få konflikter, siden det ikke pålegges huseieren å gjøre noe, bare være en hjelp til å se muligheter.

Rekkverk i smijern med doble håndlister. Døra har automatisk døråpner.
Foto: Risør kommune.

Promenade langs havna med universelt utformet leskur for buss. Foto: Risør kommune.

For hovedgata i sentrum, Krags gate og Strandgata er arbeidet med å oppnå en universell utforming, også godt tilpasset byens vernestatus. Gatene er nå ferdig opparbeidet.

I privat regi har flere enkeltbygninger fått bedre adkomst, herunder bygningene ved Torvet, som ligger i havna, og i Trekta litt lengre vest i byen. Her var også Rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne med som rådgiver. Uten kommunens holdning til universell utforming, er det lite trolig at resultatet ville blitt like godt. I en så liten og trangt bebygd by som Risør, er det ikke mulig å stille standardkrav til universell utforming. Her må man gi og ta for å finne de gode løsningene.

Egen veileder

Kartleggingsrapporten var bevisstgjørende både for administrasjonen og fylkeskommunens kulturminnevernseksjon. Den viste at det finnes flere muligheter enn begrensninger, selv om det i enkelte tilfeller kan være svært vanskelig å gå på akkord med kulturminnevernet. Risør kommune har etter dette vært med på å lage en veileder for kulturminnevern og universell utforming. «Kulturminnevern og universell utforming - et prosessverktøy» Miljøverndepartementet 2010". Veilederen foreslår en prosess for å kunne vekte de to sentrale verdiene opp mot hverandre for å finne gode løsninger. Kommunens kartlegging er et første skritt i en prosess og veilederen en naturlig oppfølging.

"Kulturminnevern og universell utforming - et prosessverktøy" Miljøverndepartementet 2010". http://www.bufetat.no/Documents/Bufetat.no/Deltasenteret/Rapporter/Kulturminnevern_og_uu_et_prosessverktoy.pdf

Trondheim kommune

Ladeparken – Norges beste uterom i 2013

En av parkens fem atkomstmuligheter er hovedatkomst og godt synlig fra hele parkområdet med knallrød inngangsportal.
Foto: Synlig.no

Ladeparken ble kåret til Norges beste uterom i 2013, og en premiss for prisen er at uterommet skal være tilgjengelig for alle. Universell utforming har ikke vært fordyrende for prosjektet, men en viktig forutsetning for plan-grepene som er gjort.

Kunnskap om, og krav til universell utforming har ligget til grunn for valg av planløsninger, materialer, design av kunst-elementer og strukturer i parken. Parken som ligger på Lade i Trondheim, er et knutepunkt mellom næringsvirksomhet, infrastruktur, boliger, skoler, idrettsanlegg og det historiske Lade med Lade kirke og Lade gård. Tomta har i over 40 år tatt i mot tivoli- og sirkusbesøk i byen, og assosiasjoner fra denne tida har gitt inspirasjon til utforminga.

Kunstneriske elementer

Parken gir mange aktivitets-muligheter og opplevelser for besøkende. Utformingen stimulerer både syn, hørsel, smak, likevektsansen og taktil (følbar) sans. De ulike kunstneriske elementer er også universelt utformet. Et bærende element er vann: Fontener og vannrenne er

brukt som lydorientering samtidig som det innbyr til lek og aktivitet .

Elementer som skaper orientering:

Det er generelt lagt vekt på bevisst bruk av lyshetsgradforskjell i tilliggende farger:

- De ulike materialene i dekkene på møblerings- og gangsonen gir naturlig ledelinjer.
- Taktilt oppmerksomhetsfelt på tvers i gangretningen gir personer med nedsatt syn retning til orienteringsskiltet, som har taktil (følbar) plate med kart og blindeskrift.
- Fargerike leskur med gode kontraster, fungerer som orienteringselement for personer med nedsatt syn
- Indirekte belysningskilder lyser opp i en skjerm som igjen reflekterer og sprer lyset over et større område.
- Belysningspullerter er plassert i møbleringssone og gir i tillegg direkte belysning og retning for gangsonen.

Vannrenne som stimulerer til flere sanser
Foto: Synlig.no

Klar avgrenset gangsone og møbleringssone langs Parkettpromenaden danner naturlig ledelinje. Foto: Trondheim kommune.

Utfordrende gangsti

Stigningsforholdene i en slyngende gangsti er egnet for trehjuls- og crossykling og er samtidig fremkommelig for brukere av rullestol og rullator. Andre attraksjoner er lekehytter utformet som juveler, hvor rullestoler kan trille gjennom, talerør som røde trompeter, klatrenett og amfi.

Lekeplass

Lekeplassen for små barn er lett tilgjengelig på et oversiktlig område med god kontakt med resten av parken. Terrengformene er i seg selv et spennende landskap, der høydeforskjellene er utnyttet til sklie og klatrestige. En snakkeboble med spesiell akustikk inngår i lekeområdet og skaper undring og stimulering.

Funksjonelle møbler

Møbleringssonen rommer benker, leskur, orienteringsskilt, lys og vegetasjon. Benker og stoler er utformet med god sittehøyde, ryggstø og armlener . De er godt plassert i forhold til utsikt, sol og skjerming. Små bord og et langbord med stoler og benker, gir fine oppholdsmuligheter med plass til rullestol og barnevogn inntil bordet.

Parken har blitt en folkets park!

Den blir brukt av ulike aldersgrupper og innbyr til lek, rekreasjon, ulike aktiviteter og deltakelse for alle. Parken ligger i et større boligområde og blir ofte brukt blant annet av barnefamilier, eldre som gjerne går med rullator og ungdom.

PROSJEKTOPPLYSNINGER
Prosjektets navn: Ladeparken
Adresse: Håkon Magnussons gate, Trondheim
Ferdigstilt: 2011
Byggherre: Trondheim kommune
Landskapsarkitekt: Aspan Viak AS v/ Marit Solum, Ørjan Buschmann Eivindsen
Kunstner: Trude Westby Nordmark
Brutto areal: 16 000 kvm
Byggekostnad: 17 mill NOK eks mva (2010)

Klepp kommune

Sansehage mellom jærske steingardar

Sansehagen framstår som eit svært vellykka prosjekt. Den er funksjonell og fin å sjå på. Ein har teke med jærske element, som steingardar som har laga ly for vind og regn. Alle foto: Klepp kommune.

Sansehagen er eit gammalt uteområde ved Kleppheimen, som har fått ei skikkeleg oppgradering med jærske steingardar. Den ligg i Klepp kommune i Rogaland og er eit svært vellykka prosjekt.

Den er funksjonell og samstundes fin å sjå på, der steingardane gir ly for vind og regn, noko det er mykje av på Jæren. Kleppheimen er ein institusjon for eldre, der det og er eit aktivitetssenter for heimebuande.

Sansehagen kosta 3,6 millionar, og universell utforming var eit sentralt krav ved utforminga. Med bru og lysthus, som kom i tillegg til opprinneleg kalkyle, vart budsjettet på 4,6 mill. Arbeidet med sansehagen var ein del av eit større rehabiliteringsarbeid på Kleppheimen. Totalkostnad var over 10 mill. Kommunen fekk tilskot frå Husbanken til sansehagen på 1,08 mill.

Godt materialval

Materialvalet gir eit varmt uttrykk. Det fungerer bra med svart asfalt, røde teglheller og grønt gras. Ein har unngått at alt vart grått, slik som ein ofte kan oppleve med andre type materiale.

Vindskjerming er eit nett i rustfritt stål, som fungerer bra i forhold til demping av vind. Det gjennomsiktlege nettet gjer at hagen samstundes verkar open. Asfalt er brukt som underlag i gangsonen, og marktegl er brukt som naturleg leieline og avgrensing mellom gangsone og møbleringssone. Det er brukt berre låge lyktastolpar for at belysninga ikkje skal blenda.

Betre tilkomst frå andre etasje til hagen var eit viktig poeng. Brua har gjort dette mogleg, samstundes som ho gjer evakuering ved brann enklare. Lys på gangbru er integrert i rekkverket. Vegen slynger seg fint oppover, og ein ser tydeleg gang- og møblerings-

Gode benkar i gjenkjennbare omgivnader

Lysthuset midt i hagen er skjerma både for vind og regn med netting i veggane.

soner. Dersom ein vil utvide turen, kan ein gå rundt bygget

Steingardar gir identitet

For å skape identitet til Jæren og det som beburarane ved Kleppheimen er vane med frå sin bustad, er det sett opp steingarder. Det er i tillegg planta kjende bærbuskar og frukttre i hagen. Det er valt allergivennlege, blomster og planter. Det er relativ lite med plen, og den er ikkje lagt inn til bygget

Sansestimulering

Eit viktig punkt for brukarane var opphøgde plantekassar. Det er og laga ein pergola ved sitjegruppene, som skal få tak av plantar når dei veks til og gi skjerming for sol og regn. Gode benkar med armlener, ryggstø, og god sitjehøgde er det mange av, og det er montert bord som rullestolar kjem inn under. Fleire utvendige elektriske punkt var og viktig, slik at ein kunne organisere vaffelsteikinga utan lange skøyteleidningar

Opphøgde bed og altankasser gjer det enkelt å sjå, lukte og ta på ulike krydderurter, som også vert brukt i matlaging på kjøkkenet.

Det er mogleg å gå ei lita rundløype. Den er ikkje heilt flat, men heller ikkje meir krevjande enn at det fungerer bra for rullator og rullestol. Det er gode kontrastar mellom gangsone og møblerings-sone.

Kristiansand kommune

Kristiansand domkirke mer tilgjengelig for alle

Inngangspartiet foran Domkirken er blitt terskelfritt ved at terrenget er hevet. Alle foto: Kristiansand kommune.

Kristiansand domkirke var et lite tilgjengelig bygg med to opptrinn inn til kirka, ingen ledelinjer og glatt skiferbelegg ved inngangspartiet. Den er nå blitt mye mer tilgjengelig. For dem som ikke kjenner til førsituasjonen, er tiltakene «usynlig» og glir godt inn i omgivelsene.

Prosjektet omfattet hele plassen foran kirka og tilpasning av ganglinjer, der Øvre og Nedre Torv deles av Kirkegata. Rådet for funksjonshemmede tok initiativ til prosjektet sammen med Kristiansand kommune ved parkvesenet.

Godt forankret

Prosjektet ble politisk og administrativt forankret ved at det ble avsatt midler til planlegging og gjennomføring i kommunens handlingsprogram. Kristiansand kommune ved parkvesenet har hatt prosjektansvaret for utbedringen. Detaljplan for inngangspartiet er utarbeidet av parkvesenet i samarbeid med Rådet for funksjonshemmede, Kirkelig fellesråd og Byantikvaren. Riksantikvaren var også involvert i prosessen, og godkjente endringene i domkirkas inngangsparti. Kommunens ingeniørvesen har stått for opparbeidelsen. Arbeidet har kostet ca. 1,1 millioner inkl. ombygging av ganglinjer.

Løsningsalternativer

Det var viktig å beholde en intakt plassdannelse foran kirka uten for markante linjer eller oppdelinger. Det var derfor en utfordring å finne en tilfredsstillende løsning for ledelinje fram til kirkedøra. I samarbeid med Blindeforbundet valgte man en ledelinje med punkter på rekke. Av hensyn til presisjon på linjen, ble det valgt en løsning med plastlapper som ble brent fast på overflaten av granitt-hellene. Dette er standard merke-produkt for ulike typer merking på asfalt og annet belegg.

Godt fornøyde deltakere

Planleggere, brukere, utførere og myndighetsutøver- i denne sammenhengen Riksantikvaren - har samarbeidet tett både i planlegging og gjennomføring av prosjektet. Rådet for funksjons-hemmede har vært involvert i hele prosessen, og også deltatt i evalueringen av prosjektet. Et godt samarbeid har gitt fornøyde aktører.

Etter de første vintrene viste det seg at brøyteslitasje er et problem. Ledelinja skal nå opparbeides på nytt ved at det sandblåses ellipseformede forsenk-ninger som fylles med plastmaling.

Prosjektet omfattet hele plassen foran kirka.

Estetisk kvalitetsløft

Bruken av solide materialer har sammen med bedre tilgjengelighet gitt plassen et estetisk kvalitets-løft. Ved å løfte hele plassen foran kirka mot inngangsdøra, har Domkirka fått trinnfri atkomst. Fallet er ca 1-2 prosent rett ut fra dør, og opptil 3-4 prosent til sidene. Det er lagt et dekke av 10 cm granitt i finsingel, med en grovt prikkhogd overflate for å oppnå sklisikkerhet. Døra er kappa 7 cm i underkant, slik at terskel inn til kirka nå er 20 mm ved døra. Dermed hindres vanninntrenging. Sammen med den markerte inn-gangsdøra, fungerer ledelinja bra for svaksynte. Blinde trenger assistanse ved første besøk.

Nesten usynlige tiltak

Hovedhensikten med tiltaket var å gjøre domkirka mer tilgjengelig for bevegelses- og synshemmede. Dette ble oppnådd ved å gjøre inngangen til kirka bedre til-gjengelig. Kravene til universell utforming har ikke vært kostnads-drivende i dette prosjektet, da plassen foran domkirka måtte rustes opp uansett.

Arbeidet med ledelinjer er et utviklingsarbeid, og nye løsninger fungerer ikke alltid like godt som man hadde trodd. Her er det viktig å ha tett dialog med involverte parter underveis og å ha endringsvilje i etterkant.

Aust-Agder fylke

God forvaltningsplan for Skjærgårdsparken

Her er det gode muligheter til å få en sjøørret på kroken! Ved stranda er det anlagt en kombinert fiske- og fortøyningsplass. Det er asfaltert gangvei fra p-plassen og ut til fiskeplassen. Underlaget er fast og flatt, og med stoppkant langs kanten av fiskebrygga.
Begge foto: Aust-Agder fylkeskommune.

Forvaltningsplan for Skjærgårdsparken er en oversikt over hvilke friluftsområder kommunene ønsker å prioritere for tilrettelegging i årene fremover. Med utgangspunkt i denne planen kan kommunene søke om midler til tilrettelegging av statlig sikrede friluftsområder.

Hasseltangen i Grimstad kommune er et eksempel på et statlig sikret friluftsområde, der det i flere år har vært arbeidet med universell utforming gjennom tilretteleggingen av området. Dette er et attraktivt og mye brukt

friluftsområde mellom Arendal og Grimstad. Det har fine sandstrender, hasselskog, store gressletter og isskurte svaberg. Grimstad kommune har gjennomført flere tiltak for å bedre tilgjengeligheten. Det er etablert en kombinert fiske- og bryggeplass, med trinnfri atkomsten fra land. Videre er det anlagt et utsiktpunkt øverst og ytterst på svaberget ut mot Skagerak. Fra parkeringsplassen er det anlagt asfalterte gangveier til fiskebrygga og utsiktspunktet. Rundt på området er det satt opp sittebenker og sykkelparkering.

Forvaltningsplanen

Aust-Agder fylke har en attraktiv skjærgård som brukes mye, både til lands og på vann. Alle kommuner i Skjærgårdsparken har utpekt ett friluftsområde der de skal prioritere tilgjengelighet og universell utforming. Mange områder er sikret juridisk for allmennheten gjennom å være "statlig sikret friluftsområde". Disse ligger spredd rundt i alle de 5 kystkommunene i fylket: Risør, Grimstad, Arendal, Tvedestrand og Lillesand.

Kommunalt ansvar

Kommunene er ansvarlig for å tilrettelegge områdene, og kan søke midler fra Direktoratet for naturforvaltning (som heter Miljødirektoratet fra 01.07.2013) og fylkeskommunen. Miljødirektoratet stiller krav om en forvaltningsplan for å tildele midler. Aust-Agder fylkeskommune tok derfor i 2012 initiativ til å utarbeide en felles forvaltningsplan for disse friluftsområdene i de fem kystkommunene. Planen beskriver natur- og kulturverdier i de aktuelle områdene, og gir dessuten en oversikt over de områdene kommunene ønsker å prioritere for tilrettelegging i årene 2013-2018.

Det er etablert ca 450m asfalterte gangveier fra parkeringsplassen, som leder til fiske- og bryggeplass og utsiktspunkt.

Beste tursti og byrom i Møre og Romsdal
Pilotfylket Møre og Romsdal delte i 2011 ut to priser for henholdsvis beste tursti og beste byrom. Ørskog kommune sin elvesti fikk den første prisen, mens Stranda kommune fikk prisen for beste byrom.

Kartlegging ved Friluftsrådenes Landsforbund
Friluftsrådenes Landsforbund har foretatt en registrering av tilgjengelighet og universell utforming i over 600 friluftsområder i Norge, og under tre prosent av områdene tilfredsstiller kravene til universell utforming.

Sortland kommune

Fredet rådhus ble universelt utformet

Den ærverdige og fredede Kommunestyresalen. Foto: Sortland kommune.

Da Sortland ble pilot-kommune for universell utforming, kunne de ikke være bekjent av en kommunestyresal, som ikke var tilgjengelig for alle. Kommunestyret vedtok derfor å flytte ut av kommunestyresalen inntil det verneverdige rådhuset fra 50-tallet var blitt universelt utformet.

Det har vært en stor glede for kommunestyret å kunne benytte det fantastiske rommet igjen etter 6 år. Det beste er å vite at alle nå kan delta i lokaldemokratiet. Kommunestyresalen med sine spesialdesignede møbler, panellister og lamper fra 50- tallet har blitt rehabilitert, og nytt teknisk utstyr, inkludert teleslynge, er kommet på plass.

Rådhuset ble opprinnelig ikke bygget med heis, og før heisen kom på plass måtte kommunestyret finne seg et midlertidig møterom. Det har nok hatt en positiv effekt, det at politikerne på hvert kommunestyremøte måtte tenkte litt på hvorfor de ikke satt i kommunestyresalen...

Fredet 50-tallsbygg

Sortland rådhus er et av få fredete 50-tallsrådhus i Norge. Det har høy verne- og kulturhistorisk verdi. Bygget skal i utgangspunktet ikke endres. Det er elegant utformet med mange ulike nivå og trapper med detaljer og interiør som er fredet. Dette har gjort det ekstra utfordrende å gjøre bygget tilgjengelig for alle.

Lang prosess

I 2009 ble det satt av midler til prosjektering. Det kommunale rådet for funksjonshemmede var med å vurdere og kvalitetssikre løsningene. Byggearbeidet startet våren 2012, og alt arbeidet ble gjort mens rådhuset var i full drift. Det ble jobbet parallelt med utforming av utvendig rampe, skilting, døråpnere på de gamle dørene, terskler, teleslynge og ikke minst nye toalett. Alt med et bevisst forhold til det fredede bygget.

Rampe under bygging

Rampe er under bygging og godkjent av fylkesantikvaren. Den er plassert på siden av den fredede trappen, som går i hele bredde av sentralbygget. For å unngå at rampen skulle bli for lang og dominerende, er terrenget hevet med 40 cm på siden av trappen. Rampen har en stigning på 1:20 og skal ha snøsmelteanlegg.

Nødvendig for noen, bra for alle.

Heisen har vært helt nødvendig for at man skulle ta i bruk enkelte fellesfunksjoner i bygget. Alle plan og halvetasjer er nå tilgjengelige for alle. I tillegg går nå transport av tungt utstyr og diverse saker som en lek mellom etasjene. Rengjørere har fått en lettere jobb, og trange toaletter fra 50-tallet har blitt moderne og fine. Døråpnere og god skilting er noe alle nyter godt av.

Kostnader.

Kostnadene for selve heisen, inkludert påbygget på taket er ca 2.5 mill. I tillegg kommer døråpnere, toaletter, skilting og rampe, som vil bli mellom ½ -1 mill. kroner.

Heisen er dimensjonert som båreheis og har talefunksjon, speil, taktil merking, håndtak og åpning til begge sider. Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

DETTE ER GJORT

Heis
Det var nødvendig å bygge et nytt takopplett for å få plass til heisen. Utformingen av dette ble en viktig diskusjon med fylkesantikvaren. Man kom til enighet om å bygge det i tilsvarende materialer og formspråk som eksisterende bygg, dvs. pusset mur og kobbertak.

Toaletter
Det er etablert Hc-toalett i 3. etasje, der man har slått sammen små toalett og bøttekott til et romslig og funksjonelt toalett med god belysning. Man har tatt inn noe av den historiske materialbruken med trelister og tre i toalettlokk, noe som i tillegg gir god kontrast.

Døråpnere
Alle dører fra hovedinngang til servicetorg, kommunestyresal og de ulike avdelingene der det kommer besøkende er nå installert med døråpnere. Dette har vært en utfordring, fordi de eksisterende dørene er fredet.

Skilting
Sortland kommune utarbeidet i 2009 en kommunal skiltstandard med innarbeidede krav til universell utforming. Denne benyttes nå ved skilting av rådhuset. Skiltene har god kontrast, god bokstavstørrelse og taktil skrift.

Detaljer fra komunestyresalen med spesialdesignede lamper og panellister fra 50- åra. Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

Sortland rådhus er et fredet 50- tallsbygg. Foto: Kristine Røiri, Sortland kommune.

Ny og tidligere ordfører åpner heisen. Foto: Gard Mikalsen.

Nord-Trøndelag fylke

Mer funksjonelle videregående skoler etter oppgradering

Oversiktlig hall med tydelige ledelinjer på. Steinkjer videregående skole.
Foto: Anne Caroline Haugan, Nord- Trøndelag fylkeskommune.

De videregående skolene i Nord-Trøndelag har blitt mer funksjonelle etter ombygging og oppgradering. Fylket har fått gode undervisningsbygg som gir et bedre læringsmiljø. Resultatet kunne blitt enda bedre om man fra starten av også hadde inkludert ferdselsårer, bussholdeplass, uteområde og adkomst til hovedinngangen.

Nøkkelen til de gode løsningene ligger i den tidlige fasen av prosjektet og i den gode dialogen med involverte parter. Prosjektorganisasjonen hos fylkeskommunen, prosjekterende og utførende, og elever og ansatte ved skolene har gjennom prosessen fått økt kunnskap om universell utforming.

Ikke fordyrende

En av erfaringene fra arbeidet med å gjøre de videregående skolene i fylket mer universelt utformet er at dette ikke er fordyrende. Tilleggskostnadene ble lave fordi man tenkte på universell utforming fra starten av. Tidligere har fylkeskommunen hatt kostnader med å tilrettelegge rom for elever med forskjellige funksjonshemminger. Når alle rom er tilrettelagt for alle, unngår man dette.

Alle videregående skoler oppgradert

Videregående opplæring er det største tjenesteområdet fylkestinget har ansvar for. Området er svært viktig for fylkeskommunen som bygger og drifter skolene. Eiendomsavdelingen ledet i perioden 2006- 2012 byggeprosjekter som omfattet vesentlige ombygginger og oppgraderinger av alle de 11 videregående skolene.

Forut for lovkravene

Nord-Trøndelag fylkeskommune hadde søkelys på tilgjengelighet ved skoleutbygginger før lovkravene om universell utforming kom. Allerede i felles fylkesplan 2005- 2008 vedtok fylkestingene i Nord- og Sør-Trøndelag at alle nye investeringer skulle vurderes i forhold til prinsippene om universell utforming. I fylkesplanen het det videre at tiltakene som gjelder tilgjengelighet skal være sektorovergripende. Da Nord-Trøndelag ble pilotfylke for universell utforming i 2009, økte oppmerksomheten rundt arbeidet med de videregående skolene ytterligere. Eiendomsavdelingen har hatt ansvar for økonomi, gjennomføring og oppfølging av prosjektene.
Det har vært benyttet ulike anskaffelsesregler og entrepriseformer, som plan- og designkonkurranse, samspillsmodell, konkurranseprega dialog og totalentreprise etter forprosjekt.

Detalj fra trapp på Verdal videregående skole.
Foto: Anne Caroline Haugan, Nord- Trøndelag fylkeskommune.

Godt samarbeid gir bedre løsninger

Det fylkeskommunale Rådet for likestilling av funksjonshemmede og Eiendomsavdelinga inngikk i 2007 en avtale om tiltak for å øke oppmerksomheten rundt universell utforming i byggeprosjekter. Særlig gode tilbakemeldinger fikk seminarene som ble arrangert for prosjekterende og medarbeidere ved skolene i forkant av tre større utbyggingsprosjekter.

Nybygging, ombygging og renovering av skolene kostet cirka 1,2 milliarder kroner, finansiert av Nord-Trøndelag fylkeskommune. I økonomiplanen for Eiendomsavdelingen for 2011- 2016 er det satt av 4,4 millioner per år til universell utforming. I 2012 kartla Eiendomsavdelingen tilgjengeligheten i de videregående skolene, ved tannklinikkene og i Fylkets Hus. Utbedringer skjer etter tiltaksplanen basert på kartlegginga.

De fleste skolene ble prosjektert etter TEK 07, men fylkeskommunen spesifiserte en del tilleggskrav som gjaldt universell utforming. På flere områder er derfor skolene på «TEK 10- nivå». Prosjekteringsverktøyet «Universell utforming i publikumsbygg», utarbeidet av Trondheim kommune, har også vært brukt i bestillinga. Ved flere av prosjektene har arkitekten utarbeida sjekklister for universell utforming.

Evaluert i studentoppgaver

Bygging og ombygging av videregående skoler er komplekse byggeprosjekt som involverer flere aktører: ulike avdelinger i fylkeskommunen, kommunen skolen ligger i, naboer, Statens vegvesen og andre. Arbeidet er evaluert i to studentoppgaver.

> **Universell utforming medfører ikke store ekstrakostnader når det blir med fra starten av.**
>
> Karl Arne Jensen, prosjektleder ved Eiendomsavdelingen i Nord-Trøndelag fylkeskommune.

Uteareal etter oppgradering. Levanger videregående skole.
Foto: Anne Caroline Haugan, Nord- Trøndelag fylkeskommune.

Finnmark fylke

Tilgjengelig gjesteatelier i vernet bygg

Da uthuset bak måtte rives for ca 10 år siden beholdt man utgangsdøren. Denne utgangen har nå blitt omgjort. Det er laget trinnfri atkomst via rampe, og tilpasset dør med automatisk døråpner. Alle foto: Finnmark fylkeskommune.

Finnmark fylkeskommune har kjøpt et verneverdig bygg i Vadsø for å utvikle det til et gjesteatelier med internasjonal profil. Huset er fra 1800-tallet og karakteriseres som «finsk midtgangstue» og «Varangerhus», ettersom bolig og uthus/fjøs var bygget sammen. Tiltaket er et eksempel på hvordan man kan skape bedre tilgjengelighet i et vernet bygg.

Huset har tidligere vært brukt som vognmannsforretning og herberge. I dag består det av bolig og atelier. Atelier/utstillingsarealet går over to etasjer i husets vestparti med inngang, kjøkken, bad og toalett i 1. etasje i midtpartiet. Det er arbeidsrom og spisestue i østpartiet av 1. etasje, samt soverom og tv-stue i 2. etasje.

Færre hindringer

De nyrenoverte områdene er tilgjengelige for personer med nedsatt bevegelsesevne. En rullestolbruker kan også ta seg rundt i husets øvrige 1. etasje, men vil ikke komme seg til 2. etasje på grunn av snirklete trapper. Her vil det også være svært vanskelig å ta seg rundt med rullestol på grunn av husets konstruksjon.

Gjesteatelieret ble delvis renovert i 2010. Det var behov for å utbedre og tilpasse inngangsparti, bad, toalett og kjøkken, samt vedlikehold av utvendige vegger og tak.

Huset brukes hovedsakelig av gjestende kunstnere, mens publikum kommer til utstillinger, arrangement, kurs og workshops.

Tilgjengelig inngangsparti

Da uthuset bak måtte rives for ca 10 år siden, beholdt man utgangsdøren. Denne utgangen er omgjort og gjort tilgjengelig med trinnfri atkomst. Det er laget ny gang og bad/toalett er gjort tilgjengelig.

Kjøkkenet er fullstendig rehabilitert med ny innredning, hvitevarer og møbler. Det er også bygget flyttbare kjøkkenøyer. Det ble også opparbeidet plen bak huset, og parkeringsplasser i tilknytning til det nye inngangspartiet.

Kjøkkenet er fullstendig rehabilitert, med ny innredning, hvitevarer og møbler. Det er bygget flyttbare kjøkkenøyer.

MER TILGJENGELIGE GJENREISNINGSBYGG I FINNMARK

Finnmark fylkeskommune har et nasjonalt ansvar for å ivareta gjenreisningsbebyggelsen. Arbeidet organiseres slik at bygningsvernet i fylkeskommunen utvikler kompetanse og erfaring ut fra konkrete saker i sitt daglige arbeid. Det er gjort tilrettelegging ved flere bygg, blant annet brakker ved Banak flystasjon. Hensikten er å utforme materiale som kan fungere som veiledere for eierne av gjenreisningsbygg med tanke på tilgjengelighet.

Aust-Agder fylke

Universell utforming i offentlig innkjøp

Universell utforming er en strategi for planlegging og utforming av omgivelsene. Verdigrunnlaget for universell utforming vil være å legge til rette for at alle skal ha like muligheter for personlig utvikling, samfunnsdeltakelse og livsutfoldelse.

Form og innhold på kommunale nettsider er eksempel på hvordan kravene til universell utforming ved offentlige anskaffelser skal oppfylles. Slik det ble gjort da Gjerstad, Risør, Tvedestrand, Vegårshei og Åmli skulle opprette nye kommunale hjemmesider.

Universell utforming av nettsider skal blant annet møte behovene til blinde og svaksynte. Disse er beskrevet i detalj i nasjonale standarder, som kan knyttes til (WAI/ WCAG-standardene).

Felles innkjøpssentral

Aust-Agder fylkeskommune inngår i innkjøpssamarbeidet "Innkjøpssentralen Offentlig Fellesinnkjøp på Agder" (OFA). Den inkluderer 23 kommuner, 2 fylkeskommuner, de to fylkesmannsembetene i Agder og et dusin offentlige virksomheter. OFA er organisert som et samarbeid etter kommunelovens §27. Innkjøpere fra Aust-, og Vest-Agder fylkeskommune samt Arendal kommune er innkjøpsfaglig ansvarlige for de respektive anskaffelser.

OFA s overordnede styringsdokumenter er samarbeidets vedtekter og "Utfyllende retningslinjer". I retningslinjene står blant annet under pkt. 9 følgende; Universell utforming er en strategi for planlegging og utforming av omgivelsene. Verdigrunnlaget for universell utforming vil være å legge til rette for at alle skal ha like muligheter for personlig utvikling, samfunnsdeltakelse og livsutfoldelse.

OFA skal i forbindelse med planlegging, oppfølging, gjennomføring og evaluering møte de krav, som er nedfelt i lov og forskrift for offentlige anskaffelser med hensyn til universell utforming.

Avtalens virkeområder

Eksempler på avtaleområder som faller innefor Ofas virkeområde er hotellavtaler, møbelavtaler og avtaler på portaler til kommuners hjemmesider. Anskaffelsens art forutsetter at universell utforming er en premiss ved utarbeidelse av kravspesifikasjoner.

Hotell,- og møbelavtaler

Hotellavtaler er et eksempel på en kontraktsetablering der krav til universell utforming innarbeides i konkurransegrunnlaget. Her er det innarbeidet en rekke konkrete krav i forhold til syn, hørsel , astma og allergi. Universell utforming inngår også som eget tildelingskriterium ved evaluering av mottatte tilbud.

Et annet eksempel er kontraktetablering på rammekontrakter for møbler. I denne type kontrakter er det i første rekke viktig å sikre at produktsortimentet er slik at de kan møte brukernes behov. I tillegg må utforming av bygninger og inventar blir best mulig. De ansvarlige for bygningsutforming og kompetansen på det fysiske arbeidsmiljø må på best mulig måte bruke de mulighetene som ligger i møbelavtalene.

Bygg og anlegg faller utenom

Kommunal og fylkeskommunal forvaltning omfatter flere områder der universell utforming er sentral, og der OFA ikke har noen rolle. Bygg og anlegg er et slikt område. Der er det andre deler av offentlig forvaltning som skal ivareta tilrettelegging av offentlige bygg etter kravene til universell utforming.

Ikke kollektivtransport

OFA har heller ikke noen aktiv rolle innen kollektivtransport. For fylkeskommunene i Agder vil dette i stor grad være busstransport. Kravspesifikasjon i forbindelse med utlysning av bussanbud er viktige premisser for å sikre at bussene er riktig utformet. Fylkeskommunene, kommunene og Statens vegvesen er eiere og oppdragsgivere, og sikrer at utforming av vegnettet, inkludert kollektivanlegg, er tilpasset kravene til universell utforming.

NY INNKJØPSSTRATEGI I SOGN OG FJORDANE FYLKE

Sogn og Fjordane fylkeskommune har fått ny innkjøpsstrategi ved innkjøp av varer, tenester, bygg og anlegg. Strategien legg vekt på å stille relevante krav til universell utforming i alle innkjøp. Eit av måla er at fylkeskommunen skal medverke til å heve konkurranseevna til kommunane og næringslivet i fylket. Eit anna mål er at fylkeskommunen gjennom avtalar skal syte for gode prisar, god kvalitet og innovative løysingar. Innkjøpsstrategien til fylkeskommunen er tilpassa tilhøva i Sogn og Fjordane. Fylkeskommunen skal nytte ein kjøpsstrategi som også høver for dei små og mellomstore verksemdene i fylket. Ein skal også stimulerer til meir bruk av nynorsk.

BRUKERTESTING VIKTIG I NETTBORGERPROSJEKT

Bruken av Facebook, Twitter, blogger og andre sosiale medier vokser stadig. Men bruken er ikke like enkel for alle. Ulike utfordringer møter nettbrukere som for eksempel har problemer med synet, bevegelser, koordinering eller andre funksjonsnedsettelser. Behovet for ny kunnskap om utforming, tilgjengelighet og brukskvalitet av de nye nett-tjenestene er stort. Hvordan kan sosiale medier utformes slik at alle kan bruke dem? Det var hovedfokus for Nettborgerprosjektet, et forskningsprosjekt finansiert av Forskningsrådet, der Østfold fylkeskommune var en av flere aktører. Forskningsrådets program IT Funk delfinansierte prosjektet, og både forskningsmiljøer og brukerorganisasjoner var med.

Prosjektet gjennomførte brukertesting av to ulike sosiale medier.
Det ene var Østfold fylkeskommunens elektroniske karriereveileder «minutdanning.origo.no». Her sender ungdom inn spørsmål om utdanning og får svar fra karriereveiledere. Det andre var Braillebook, en webapplikasjon som skal gjøre det enklere for døvblinde å bruke Facebook. Å følge brukerne som testet var både spennende og lærerikt, og understreket hvor viktig det er at brukertestinger benyttes i utviklingen av nye løsninger og systemer. Apper for Facebook og Twitter på smarttelefoner ble også testet ut. I tillegg jobbet prosjektet med å finne egnede metoder for arbeidet med å utvikle universell utforming.

ØSTFOLD FYLKESKOMMUNE INKLUDERER UNIVERSELL UTFORMING I INNKJØPSRUTINENE

Under planlegging av innkjøp skal det tas hensyn til universell utforming. Her ligger det en ambisjon om at alle produkter, tjenester, bygninger og omgivelser skal planlegges, slik at de kan brukes på like vilkår av så mange som overhodet mulig. Dette omfatter fysisk tilrettelegging og tilrettelegging for blant annet allergikere med hensyn til materialvalg, inventar og potteplanter. Kravene kan stilles som kvalifikasjonskrav, kravspesifikasjon til produkt eller ytelse, som tildelingskriterier eller som kontraktgjennomføringskrav.

Henvisninger

Oversikt over nyttige instanser, publikasjoner, fagkonferanser og nettverksamlinger.

For fullstendig oversikt vises til nettsidene:

http://universell-utforming.miljo.no/

http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728

Offentlige etater med egne sider om universell utforming:

Miljøverndepartementet
Miljødirektoratet
Direktoratet for byggkvalitet
Husbanken
Deltasenteret
Riksantikvaren
Statsbygg
Statens vegvesen
Tilgjengelighetsportalen (Kartverket)

Publikasjoner og programmer til hjelp i arbeidet med universell utforming.

Regjeringens handlingsplan:
Norge universelt utformet 2025.
Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjegelighet 2009- 2013

Direktoratet for byggkvalitet:
Kompetanseprogrammet for universell utforming
Kompetanseprogrammet består av moduler med tema innenfor plan- og bygningslovens virkeområde. Et av målene er å gi politikere og ansatte i kommuner og fylkeskommuner kunnskap om universell utforming og plan- og bygningsloven. Kompetanseprogrammet er et tiltak i regjeringens handlingsplan "Norge universelt utformet 2025".

Nyttig verktøy til hjelp i arbeidet med universell utforming.

Alle publikasjonene finnes her:
http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728

Kulturminnevern og universell utforming - Et prosessverkstøy.

Universell utforming som kommunal strategi.

Universell utforming - begrepsavklaring.

Universell utforming og reguleringsbestemmelser (MD og NKF)

Brev til kommunene om universell utforming i reguleringsplaner.

Temaveileder: Universell utforming og planlegging etter plan- og bygningsloven

Om tiltak K1 Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner.

Nasjonal prosjektbeskrivelse for fylkene «Universell utforming som regional utfordring - pilotfylker», fastsatt av Miljøverndepartementet 17. mars 2010 i samarbeid med fylkene på fylkessamlingen i Fredrikstad 11.-12. februar 2010.

Nasjonal prosjektbeskrivelse for kommunene «Universell utforming som strategi i kommunene - ressurskommuner», fastsatt av Miljøverndepartementet 17. mars 2010 i et samarbeid med kommunene, som startet på samling på Preikestolen 10.-11. september 2009.

Årsrapportene med eksempler fra ressurskommuner og fylker 2009 – 2013 ligger her:

http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728

Oversikt over fagkonferanser og nettverksamlinger i utviklingsprosjektet Tiltak K1.

Foredrag, befaringer og referat fra samlingene finnes her:
http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/tema/planlegging_plan-_og_bygningsloven/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728

2013:
Drammen, februar.
Tema: Lys på stedet. Friluftsliv

Flora, juni.
Tema: Universell utforming i samfunnsplanlegging

Lom, august.
Tema: Nettverksamling for kontaktpersoner, prosjektledere og koordinatorer i deltakende kommuner og fylker i tiltak K1

Hamar, oktober."Du skal få en dag i mårå"
Tema: Erfarings og løsningskonferanse

2012:
Gardermoen, januar.
Tema.: Universell utforming bidrag til sosial og økonimisk bærekraft

Sarpsborg, april.
Tema: Formidling og universell utforming.

Gardermoen, mai.
Tema: Nettverksamling fylker

Bergen, september. "Hit eit steg og dit eit steg."
Tema: Tilgjenge og likeverd rundt fagtema bygg og boliger. Samarbeid med Husbanken og Direktoratet for byggkvalitet

Hjerkinn, september.
Tema: Nettverksamling for prosjektledere i ressurskommuner

Gardermoen, november.
Tema: Universell utforming: Kommunenes og fylkenes satsning.

2011:
Molde/Bud februar.
Tema: Nettversamling for prosjektledere i pilotfylkene. Design og universell utforming i regional utvikling

Trondheim, mars.
Tema: Universell utformig som strategi i kommunene

Sola/Time/Klepp mai.
Tema: Universell utforming i planlegging

Sortland/Svolvær september.
Tema: Nettverksamling for prosjektledere i ressurskommuner

Haugesund, november.
«Over dørstokken»
Tema: friluftsliv. Samarbeid med Direktoratet for naturforvaltning

Gjøvik, november.
Tema: Fra prosjekt til varig gevinst

2010:
Porsgrunn, januar.
Tema: Prosjektplanarbeid ressurskommunene. Kompetanseprogrammet K5

Fredrikstad, februar.
Tema: Prosjektplanarbeid pilotfylkene

Risør, mai.
Tema: Universell utforming og kulturminner. Samarbeid med Riksantikvaren

Alta, juni.
Tema: Nettverksamling for prosjektledere i pilotfylkene

Kristiansand, august.
Tema: Intensjoner og føringer for universell utforming i lovverket

Verdal, november.
Tema: Universell utforming i folkehelse og friluftsliv

Gardermoen, desember.
Tema: Nettverksamling kommuner

2009
Gardermoen, juni.
Tema: Nettverksamling for prosjektledere i ressurskommuner

Nes på Romerike, juni.
Tema: Nettverksamling kommuner

Preikestolen, september.
Tema: Nettverksamling for prosjektledere i ressurskommuner

Eidskog, Morokulien, oktober.
Tema: Universell utforming: begreper, arkitektur og bygg

2008
Drammen, oktober.
Tema: Søkerkonferanse

Nasjonalt utviklingsprosjekt for universell utforming i fylker og kommuner

Erfaringer og eksempler

Tiltak K1 i Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009 - 2013

Utgitt av:
Miljøverndepartementet, oktober 2013

Brosjyren kan bestilles hos
bestilling@miljodir.no

Publikasjonskode: T-1540
ISBN 978-82-457-0479-2
Design: TWM Reklamebyrå AS
Trykk: 07 Aurskog a.s
Opplag: 6.000 eks